

Recensioner

Mats Alvesson/Kaj Sköldberg, *Tolkning och reflektion. Vetenskapsfilosofi och kvalitativ metod*. Studentlitteratur, Lund 1994.

Varje nivå på universitetet, från A- eller B-kurserna till forskarutbildningen, nöjer sig numera inte med metodkurser. Man vill också ha teorikurser. Det var dock länge svårt att få bra kurslitteratur till de senare momenten, särskilt om man önskade litteratur på svenska. Denna brist har under senare tid delvis blivit avhjälpt.¹ Några finns ändå och den här aktuella boken om *kvalitativ metod och teori* är en av dessa. Den lämpar sig av olika skäl bäst till undervisningen på C- och D-nivå, och kanske också för kurserna på forskarutbildningen. Dessutom bör den naturligtvis läsas av alla som är intresserade av kvalitativ teoribildning.

Det skall kanske sägas direkt att författarna genomgående förstår begreppet teori som *tolkningsmöjligheter*, dvs provisoriska men rationella förslag till hur verkligheten skall kunna förstås. Därav följer också att de, till skillnad från t ex postmodernister, förfäktar meningen att det är möjligt att säga något generellt som också har en motsvarighet i verkligheten. Verkligheten kan förstås. Men denna förståelse blir aldrig mer än provisorisk, hur rationell och total/final vi än försöker bygga den.

De ansluter vidare till en "*reflekterande metodologi*", som i allt väsentligt innebär att forskaren bör vara medveten om och explicit diskutera allt från materialhantering till frågor som angår förhållandet mellan forskare och forskningsuppgift eller frågor om representation och auktoritet.

Författarna behandlar först olika empirinära metoder. Främst uppehåller de sig vid s k grundad teori, fenomenologi och etnografisk metod. För det andra diskuterar de, utifrån insikt att forskning i första hand är en tolkande aktivitet, olika typer av hermeneutik. För det tredje hävdar författarna att varje forskare måste inse forskningens politisk-ideologiska karaktär. Därför uppmärksammar de den kritiska teorin, främst representerad av Habermas. För det fjärde, slutligen, har de ansett det vara nödvändigt att behandla några av de utmaningar postmodernism och – strukturalism stått för. Teorierna bildar också de nivåer varje forskare rör sig mellan: den empiriska, den tolkande samt den ideologisk/politiska nivån. Utöver detta har de sett sig nödsakade att särskilt behandla diskursanalysen, feminismen samt Foucaults genealogiska metod.

För att få en uppfattning om hur författarna har gått tillväga skall jag nedan behandla de olika nivåer författarna menar vara de väsentligaste att få insikt i.

1. Den empirinära forskningen. Alvesson och Sköldberg sätter värde på en forskning som direkt utgår från det empiriska materialet. I den första kontakten med materialet bör man inte ställa de generella förhoppningarna för högt, utan istället försöka få det empiriska materialet att avslöja sig. Till detta behöver vi naturligtvis teoretisk hjälp, men teorin skall vara vad de kallar "lågabstrakt".²

Efter diskussion slutar de vid att det etnografiska arbetssättet är att föredra framför de andra. Det ger mer utrymme åt forskarens personlighet och de frågeställningar denne har haft som utgångspunkt för betraktandet. De andra arbetssätten ger inte samma utrymme att problematisera förhållandet mellan forskaren och hans/hennes forskningsobjekt.

Vad innebär då det etnografiska arbetssättet? Enklast uttryckt kan det förstås som konsten att beskriva en grupp eller kultur. Den ligger nära ett antropologiskt betraktelsesätt, där man förväntas att under en längre eller kortare tid vistas i anslutning till forskningsplatsen. Det är alltså en forskning som "bygger på närbkontakt med det studerade samhällets eller gruppens vardagsliv över en längre tidsperiod."³ Det är alltså ingen metodologi, utan snarare försök att kartlägga större eller mindre delar av en

främmande kultur. Dess tänkesätt och symboler. Etnografin betonar nödvändigheten av att forskaren öppnar sig mot kulturen. Frågeställningarna som forskaren inledningsvis har skall vara riktningsgivande för tolkningen, men inte vara så färdiga att de sluter våra ögon för det främmande. Detta bygger på föreställningen att det är nödvändigt för forskaren att själv involveras (involvera sig) i forskningsobjektet. Främmande intryck kommer inte till forskaren genom ett slags utifrån betraktande. Till det behövs istället ett inifrån betraktande.

2. Hermeneutiken. Författarna menar att forskaren i huvudsak är uttolkare. Hermeneutiken blir därmed själva medelpunkten för den kvalitativt inriktade historikern. Men denne står ingalunda fri från krav. Tolkningen måste följa regler. Utan kunskap om hermeneutiska skolor och metoder kommer insikten om tolkningens fundamentala betydelse för forskningen inte att bli annat än ett försvar för att få skriva vad som helst. Men med insikt i och kunskap om de hermeneutiska metoderna för källbehandling kommer uttolkaren att kunna hantera källorna lika varsamt som någonsin den empiristiske källkritikern.

Författarna behandlar dels den objektiverande, dels den aletiska hermeneutiken. Härutöver diskuteras praktiska användningsområden. Olika forskare ställs fram såsom emblem för de olika riktningarna.

Den objektiverande hermeneutiken gestaltas med hjälp av Emilio Betti, som huvudsakligen såg den som en metod att rätt förstå andlig/kulturell produktion. Här är alltså huvudsynpunkten den att det inom traditionen också har förts en ordentlig metoddiskussion. Med hjälp av Bettis fyra kanons/kriterier för en god tolkning – med krav på helhetsförståelse, förståelseobjektets historicitet, förståelsens subjektiva innebörd samt meningskorrespondens mellan objekt/subjekt – visar författarna hur hermeneutiken kan tillämpas som metod.

För det andra behandlas (vad författarna benämner) den aletiska inriktningen med hjälp av Edmund Husserl/Martin Heidegger/Hans-Georg Gadamer. För dessa har hermeneutikens mening vidgats; den har blivit till ett helt existenssätt. Det är, menar man, i grunden inte något som skiljer den vetenskapliga verksamheten från vår vardagliga existens och från vårt behov att orientera oss i denna existens. Vare sig vi forskar eller fyller våra liv med annat har vi vår faktiska och konkreta plats i världen. Vi har våra olika "i-världen-vara". Människan finns alltid i världen *innan* hon konstruerar sin plats där. Jean Paul Sartre uttryckte denna insikt med orden "existensen föregår essensen". Det är, har man menat, sålunda väsentligt att problematisera denna förstnämnda plats betydelse för människans vara i världen. Ty där var hon fri att skapa sin plats i världen, där var hon "dömd till frihet". Hur tillvaratogs denna möjlighet? Hur kunde det bli som det blev, när möjligheterna var så många? Sådana frågor söker den aletiska hermeneutiken svar på.

Slutligen beskriver författarna hermeneutiken såsom praktisk tillämpning. Den hermeneutiska processen tar sin början då vi ställer frågor till en text. Härvid försöker vi avslöja intentionen hos textens upphovsman, eventuell tendens, närhet i tid/rum samt beroendeförhållanden. Allt detta likt källkritikens regler, men utan dess uppdelning av källan i kvarleva respektive berättande källa. Allt är istället en slags berättande källa, texter ur det förflutna. Denna analys utförs med målet att nå fram till aktörernas förståelsesituation, dvs genomskåda de villkor och intentioner aktörerna hade vid det tillfälle källan sprang fram. Därefter är det dags att undersöka källans "poetik", dess betydelsebärande och grundläggande metaforer samt dess berättande struktur. I nästa steg försöker den hermeneutiska forskaren att komma underfund med källans kommunikativa aspekter, vad den förmedlar *från* en tid som varit och *till* en tid som skall komma. Vi försöker genom våra frågor förstå texten på dess villkor *samtidigt* som våra frågor inte har kunnat ställas utanför den situation i vilken vi lever. Då detta resulterar i en insiktsfull förståelse kan vi – med Gadamer – tala om "horisontsammansmältning". Denna förståelse söker ytterst svar på frågan om textens egen, men ej uttalade, fråga; den

tysta fråga ur vilken dokumentet kommit eller – som författarna till boken säger – ”dess egentliga men i någon mening skamliga och därför undanträngda mening”.⁴ Med detta är ett varv i den hermeneutiska cirkeln slutet och vi kan – om vi behöver – börja om på nytt, men med en bättre förståelse än tidigare.

3. Kritisk teori. Den hermeneutiska förståelsen måste, menar författarna, kombineras med ett kritiskt förhållningssätt. Härigenom söker man överskrida den tendens till försoning som hermeneutiken annars löper risk att sluta i. Särskilt uppmärksammar man Jürgen Habermas kritiska och normativa teori om det kommunikativa handlandet samt dennes problematisering av de ”intressen” som finns investerade i olika forskningsansatser.

Teorin om det kommunikativa handlandet rör sig kring frågan om det är möjligt att upprätta en ”störningsfri” kommunikation. En sådan ses som målet för varje samtal, inom och utanför forskarsamhället såväl som mellan forskaren och dennes förhållande till forskningsobjektet. I en sådan kommunikativ situation finns inga störande moment, ingen makt, status, prestige, inga missförstånd, etc. Avgörande är istället det välgrundade och kritiska argumentet. Om denna öppenhet inför den andres argument får råda kommer horisonterna att sammansmälta. Om den inte får råda – och detta är Habermas kritiska poäng – utan ständigt sätts på undantag för den andres investerade prestige, maktanspråk, m m riskerar forskningen att bli manipulativ, tvetydig, förvrängd, etc. Detta måste naturligtvis varje forskare inse och aktivt motverka.

Likaså är det, menar författarna, viktigt att diskutera de ”intressen” varje forskare medvetet eller omedvetet lutat mot då han eller hon ställt sig frågor till det förflutna. Habermas menar att det faktum att vi söker kunskap om något har sitt upphov i något specifikt intresse. Vi är i djup mening intresserade av en särskild kunskap. Detta intresse bottenar i sin tur i olika inställningar till verkligheten, till varat. Vi kan för det första vara intresserade av att göra naturen tillgänglig för människan, eller på annat sätt göra t ex samhället tillgängligt för politikerna. Ett sådant *kunskapsintresse* benämner Habermas *tekniskt*. Vi kan för det andra använda kunskapen till att finna oss tillrätta i den värld vi är inslängda i. Ett sådant kunskapsintresse benämns *praktiskt* eller historiskt-hermeneutiskt. Slutligen kan vi vara intresserade av att genom kunskap om och reflektion över vår förhandenvarande situation överskrida densamma, dvs inte bara nöja oss med ett igenkännande utan också verka för en förändring. Psykoanalysen används som metafor för detta *emancipatoriska* kunskapsintresse, vilket kan ses som en kombination av de två föregående kunskapsintressena samt därutöver ytterligare ett steg mot upplösningen av det givna tillståndet. På samma sätt som psykoanalytikern först vill tillägna sig ”patientens” biografi genom yttre betraktande för att därigenom kunna ställa rätt diagnos, måste forskaren först betrakta historien utifrån. Men därefter följer en dialog med ”patienten” som syftar just till den tidigare omtalade horisontsammansmältningen. Analytikern och ”patienten” skall förstä varandra och forskaren skall genom densamma få skåda historiens inneboende hemligheter. Denna kunskap kan vi begagna för självreflexion och för att kritiskt betrakta vår egen samhälleliga situation. Därigenom kan kunskapsöskandet bli emanciperande.

4. Postmodernism och -strukturalism. Författarna har, såsom är vanligt, problem med att identifiera vad postmodernism respektive poststrukturalism är. I jakten på lämpliga definitioner skapas därför många tablåer. Som om ”-ismernas” epistemologi skulle avslöjas bättre i grafiskt framställd form. Två viktiga förhållanden förenar i vart fall alla de postmoderna tänkarna. De anser dels att subjektet är dött och dels att de stora berättelserna med fördel också kan dö.

Författarna gör under diskussionen om postmodernismens väsen många viktiga och kritiska iakttagelser och analyser. De menar bl a att det *inte* kan vara en tillfällighet att dessa teorier, som ju har funnits ganska länge i forskarsamhället, fick det mer allmänna

genombrottet först när den finansiella marknaden – och marknadstänkandet överhuvudtaget – fick en omfattande samhällelig betydelse. Det finns, visar de, påtagliga likheter mellan postmodernismen och marknadstänkandet. Såväl en vanlig text som marknaden präglas av ett slags *skillnader* och *uppskjutanden*, av *spel med tecken* och av försök att *se bort från särskilda aktörer* eller *samhälleliga förhållanden*. ”Texten” – allt är text (!) – är egentligen ett spel med skillnader mellan tecken samtidigt som författarens/aktörens intentioner med tecknen har blivit uppskjutna på obestämd tid. Därmed blir det bara texten som finns, inga referenser utanför denna existerar. Man kan på så sätt dekonstruera postmodernismen som ”marko-centrisk”,⁵ dvs visa att postmodernismen har en dold förebild – marknaden – som är det osynliga nav från vilket det postmoderna tänkandet och metaforerna emanerar.

Ändå ser de en stor utmaning i postmodernismen. Den pläderar för pluralism och säger sig vilja undvika totaliserande teorier. I modernistisk vetenskap har det, menar författarna, funnits tydliga tendenser till att vilja monopolisera uttolkningens av ett visst sammanhang. En vetenskapligt skolad uttolkare skulle stå för en sannare utsaga än en som saknar denna skolning. Röster som velat yttra sig har i olika frågor sålunda tystats. Med postmodernismen öppnas alltså möjligheter för alla att komma till tals. Utifrån olika kunskapsteoretiska positioner kan de mötas i ett öppet och förutsättningslöst samtal.

Författarnas ambition har varit att skriva en bok som inte endast radar upp olika teorier den kvalitativt inriktade forskaren har att välja emellan. Som om det vore ett smörgåsbord. Istället har de velat skriva en bok som mellan pärmarna är en helhet, där kunskapsteori och filosofi skall kunna länkas till metod och teori på ett genomtänkt sätt. Det har de lyckats väl med. Det verkar dock vara ambitiöst i överkant att dra samman bokens teman till en egen presenterad hållning i alla de frågor som väckts i boken. Det försöket omfattar hela 60 sidor och säger egentligen inte mer än det de redan sagt i de övriga kapitlen.

Boken ger vidare ett ”pratigt” intryck på ett sätt som skänker glädje åt de som hyser uppfattningen att kvalitativ forskning är just pratig.⁶ Ibland blir t o m språket och meningsbyggnaden dålig.⁷ Om författarna kunnat arbeta med texten ytterligare en gång skulle också en del oklarheter ha upptäckts.⁸

Författarna för från bokens början till dess slut en mycket kritisk diskussion med alla de riktningar som presenteras. Detta är en bra hållning. Det råder inget tvivel om att de uppfattningar som presenteras är väl genomtänkta. Ibland blir dock deras kritiska blick något komisk. Som då de presenterar Habermas’ emancipatoriska ambition. Mycket riktigt anges att den kritiska teorins fokus ligger på tiden från upplysningen och framåt; den tid då människan genom olika modernistiska projekt blev alltmer manipulerad och ofrivilligt insatt i den ena samhällslogiken efter den andra. Samtidigt har samma kritiska teori betonat möjligheten av en autonom människa, ett handlande subjekt som också förmår se bortom det som existerar framför hennes ögon. Mot det första inslaget i teorin höjs så ett varningens finger. ”Det finns ... ingen naturlag som säger att dessa krafter (de manipulativa, min anm) måste dominera”.⁹ Såvitt känt talar inte heller den kritiska teorin om naturlagar. Även mot det andra ledet höjer författarna ett finger. Man skall vara försiktig med utopiska visioner, säger de, då det visat sig att idén om det goda samhället (det klasslösa) i praxis kunnat förvandlas till en repressionens högborg (den reellt existerande socialismen). Men ”idén om att människan kan bli mer autonom och klartänt än vad som utmärker tidigare /samhällen/ och dagens samhälle kan med fördel förfäktas”. Utopier går uppenbarligen bra så länge de hålls på det individuella planet, men då de skall få samhällelig relevans bör vi se upp. Så kan det låta då 1900-talet går mot sitt slut. Det är naturligtvis ingen självklar ståndpunkt. Författarna borde, om de menat allvar med den, argumenterat bättre.

Slutintrycket blir ändå att boken borde läsas av alla som menar att de arbetar kvalitativt. Den bör också läsas av alla de som är kritiska till ett kvalitativt arbetssätt. Särskilt bra är författarnas ambition att hela tiden försöka se den empirinära metodens,

hermeneutikens, den kritiska teorins och postmodernismens möjligheter vad gäller praktisk forskning.

Noter

1. Utöver den här recenserade boken kan nämnas Dahlgren S/Florén A, *Fråga det förflutna. En introduktion till modern historieforskning*, Lund 1996; John Tosh, *Historisk teori och metod*, Lund 1994.
2. Se s 63.
3. Se s 109.
4. Se s 164.
5. Beteckningen är författarnas. Se s 240.
6. Nietzsche nämns på ett flertal ställen som "en av postmodernismens främsta inspiratörer". Se t ex s 224, 234, 241 och 244.
7. Se exempel på s 251.
8. Författarna menar t ex att det bör heta *genus* forskning om man menar att denna forskning handlar om socialt kön. Trots detta talar de på nästkommande sidor om *köns* forskning, fast de avser socialt – och inte biologiskt – kön. Se s 288ff.
9. Se s 197.

Kenneth Johansson

Margus Laidre, *Segern vid Narva. Början till en stormakts fall*. Övers. Enel Melberg. 1996. 238 s.

Den svenska krigsmaktens stora strider håller på att få sina monografier skrivna. Det började med Peter Englunds bestseller om Poltava. År 1996 fortsatte det med Claes Wahlöös och Göran Larssons skrift om slaget vid Lund. Och så har Margus Laidre kommit med en bok om "Segern vid Narva". Så nu återstår enbart Breitenfeld och Lützen, innan de klassiska slagen har fått var sin modern bok.

Margus Laidre är dels historiker, dels Estlands ambassadör i Sverige. Hans bok tjänar bl a syftet att peka på vad Estland och Sverige har gemensamt i fråga om historia. Han har använt sig av både svenska och estniska källor och skrifter. I förordet säger författaren, att boken skall hjälpa esterna "att återupptäcka det förflutna efter alla de mörka åren med politisk censur och historieförfälskning".

Liksom Peter Englund konkretiserar Laidre det stora förloppet genom att lyfta fram enskilda människooden, och kriget framträder i sin väldiga grymhet. Här finns en skillnad mellan de nya krigsskildrarna och de gamla som Arthur Stille, osbyson och lundaprofessor i historia i början av seklet. Då sågs krigen mest ur fältherrarnas perspektiv, och historikerna tävlade med generalerna om att vara strateger.

Några kanske lockas, andra kan skrämmas av en hel bok om ett slag. Men striden vid Narva upptar endast 32 av de 227 sidorna i boken. I övrigt finns beskrivningar av det svenska stormaktsväldet, av den europeiska omvärlden och av allmänna drag i dåtidens krig. Vidare beskrivs krigets början, icke minst kampen om Riga, och så småningom också vad som hände efter slaget vid Narva med den svenska segern över sachsarna vid Düna (idag Daugava).

Margus Laidres bok har en undertitel, som först kan synas förbryllande: "Början till en stormakts fall". Slaget vid Narva var ju en väldig svensk seger, vars rykte genljöd i Europa. En svensk armé med cirka 10 000 soldater besegrade en rysk armé på drygt 35000 man. Det är visserligen inte en mot tio, som Esaias Tegnér säger, men ändå! An ståtligare bedömdes den svenska segern vara över sachsarna år 1701, eftersom dessa vid denna tid betraktades som mycket bättre soldater än ryssarna.

Undertiteln har dock fog för sig. Vid Narva grundlades den ringaktning för ryssar och den ryska armén som blev straffad vid Poltava nio år senare.

Hur betraktar då Margus Laidre Karl XII? Ja, han säger att de finns som ser på kungen som "en patologisk krigsgalning, den största nationella katastrof som drabbat vårt land". Dessa har då, menar författaren, antingen en fullkomlig historisk okunnighet eller en illa dold besvikelse över ett förlorat imperium. Men Laidre citerar också som det verkar närmast instämmande den brittiske historieprofessorn Anthony F Upton, enligt vilken "Sverige med Karl XII lämnades i händerna på en karismatisk psykopat, som om han hade fått tid på sig hade tvingat in sitt land i ett lika förödande krig som Adolf Hitler gjorde med Nazi-Tyskland". Jag har svårt att se att det är någon större skillnad mellan de båda omdömena.

Margus Laidre diskuterar vilka alternativ som Karl XII hade i olika situationer. Han menar att det var ett halvt misslyckande att svenskarna inte fullständigt krossade den sachsiska armén 1701. Därmed kunde inte Karl gå mot Ryssland. Vägen mot Moskva fick enligt Laidre gå över Warszawa.

Men det fanns ju andra alternativ. Kungen kunde ha försvarat de svenska östersjö-provinserna och inte utlämnat dem till ryssarnas härjningar, medan han själv ägnade sig åt att försöka avsätta August från den polska kungatronen. En för många tilltalande möjlighet borde ha varit att sluta fred både med Ryssland och med Sachsen. Detta ville England och Nederländerna och även Frankrike, motståndarna i det samtidigt pågående västeuropeiska kriget. Det ville också Karl XII:s rådgivare. Men Karl ville det inte. Därför gick det som det gick. Kriget fortsatte oavbrutet till kungens död och tills Sverige hade upphört att ha ett östersjöimperium.

S.O.

Hannes Saarinen, *Bürgerstadt und absoluter Kriegsherr. Danzig und Karl XII. im Nordischem Krieg*. Suominen Historiallinen Seura, Helsinki, 1996. 385 s.

Danzig hade i slutet av medeltiden och fram till 1600-talet haft en mycket viktig position, i första hand när det gällde handel i Östersjön men även maktpolitiskt. Danzig var också Polens största stad med 50000 invånare omkring år 1700. Det var en hansastad med stor självständighet, men den erkände den polske kungens suveränitet. Det stora nordiska kriget, som medförde så mycket elände för Polen och Sverige, drabbade Danzig svårt. Staden blev aldrig som till exempel Thorn och Lemberg stormad och plundrad, men vad som önskades från staden var pengar och också trohet gentemot krigsherrarna. I början kom det stora hotet från Karl XII och den svenska armén. Efter Poltava var det August och så småningom den ryska armén som utgjorde hotet. 1733 och 1734 var det i förhållande till seklets början en radikalt ny situation. Då belägrades Danzig av ryska och sachsiska trupper, eftersom staden inte ville ha Fredrik August till ny polsk kung. Staden bad om svensk hjälp, men när svenskarna var välsedda, var de maktlösa, och Danzig fick i stället köpa sig ur belägringen.

Om detta har den finske historikern Hannes Saarinen skrivit sin bok. Tyngdpunkten ligger på åren 1703–05. Då var alltså svenskarna det stora hotet. Danzigs utrikes angelägenheter handhades ganska självständigt av rådspresidenten, men i viktiga ärenden måste han samråda med stadens styrelse i övrigt. Stadens främste motspelare var alltså Karl XII, men han trädde inte i direkt kontakt med staden. Den svenske representanten i Danzig var Per Cuypercrona, och han hade under Sveriges maktperiod ett stort inflytande. Den främste svenske förhandlaren var generalen och krigskommissarien Magnus Stenbock. Han var en hård förhandlare, som dessutom bakbands i hög grad vid förhandlingarna av sin kung.

Danzig tvangs att ge ut stora penningbelopp till den svenska krigsföringen, men det största problemet var att Danzigs företrädare inte kunde lita på sina svenska motparter. När en överenskommelse nåtts, kom svenskarna tillbaka och ville pressa ut än mer. Karl XII handlade mot Danzig, säger Saarinen, enligt regeln "Victor dat leges" (Segraren

föreskriver lagarna). Bilden av den svenske kungen är således mycket fjärran från Tegnérs, enligt vilken Karls barm endast var för det rätta varm.

Det är en självständig och gedigen forskning som Saarinen presenterar. Lite mer hjälp skulle nog läsaren ha behövt vid ställningstagandet till tidigare forskning, i synnerhet som Karl XII-forskningen är ett moras av tyckande på ideologisk grund. Författaren åberopar som auktoriteter bl a Harald Hjärne, Per Engdal, Otto Haintz och Frans G Bengtsson. Harald Hjärne vill ju se Karl som en statsman och tar honom ständigt i försvar. Det gör också den ledande svenske fascisten Per Engdal. Den tyske nazisten Otto Haintz ser Karls kamp som en strid för den germanska rasen mot den slaviska, och Frans G Bengtsson har ju en hyperromantisk hjältesyn.

Det kan noteras att Danzig förde sin korrespondens med de nordiska kungarikena och Nederländerna på tyska, med England på latin och med Frankrike på franska eller latin. Med polska myndigheter, inklusive kung August fördes korrespondensen också på latin.

Finska historiker markerar, att de hör till ett internationellt samfund, i och med att de publicerar sig på ett stort språk, då deras ämne gäller internationell historia. Det är en god inställning och bör kunna vara ett rättesnöre också för svenska historiker.

S.O.

Herman Lindqvist, *Historien om Sverige. Nyttan och nöjet*. 1996. 536 s. Michael Roberts, *Sverige under Frihetstiden. 1719–1772*. Övers. Lars Göran Larsson. 1995. 352 s.

Det är naturligt att man ställer frågan varför Herman Lindqvist är en så bra berättare, för det är han.

Och det finns givetvis flera svar på denna fråga. Ett är hans skicklighet att blanda geografi och historia. Det kan vi se i TV. Det framträder också i denna volym i historiprojektet. Han skildrar Stockholm omkring 1770 på ett ytterst målande sätt, och han har den bästa av medhjälpare, nämligen Carl Michael Bellman. Men Lindqvist ger lokalfärg i de flesta andra sammanhang också, t ex när han skildrar 1769 års riksdag i Norrköping eller Paris vid Gustav III:s besök där 1771.

Herman Lindqvist är också en god personskildrare. Han stannar upp en berättelse för att ge karaktéristiker av de viktigaste av de aktörer som dyker upp.

Ytterligare ett svar på frågan är att Lindqvist är duktig på att ge folk vad folk vill ha. Detta sagt utan att vilja vara snorkig mot folk och inte mot Lindqvist heller. En professionell historiker, som arbetar med en syntes om ett tidsskede, är mycket engagerad av frågan vad är särskilt viktigt för denna tid och vad är av betydelse för framtiden. Lindqvist tynges inte särskilt mycket av dessa frågor. Nio sidor om Frihetstiden ger han åt skildringen av Hedvig Taube, riksgrevinnan Hessenstein och Fredrik I:s älskarinna. 30 sidor går till skildringen av Gustav III:s barndom och uppfostran, och det ganska lilla ämnet om Gustavs kärlekshistoria får fyra sidor. De över 80% av Sveriges befolkning, som ägnade sig åt jordbruk, ges 2,5 sidor med den välvalda rubriken ”Jordbruket – försummad modernärning”.

Herman Lindqvist skildrar det svenska vetenskapliga uppvaknande som skedde under denna tid med Carl von Linné och hans lärjungar och vidare bl a Anders Celsius, Pehr Wargentin, Torbern Bergman och Carl Wilhelm Scheele. Positivt framträder också dådkraften, då Ostindiska kompaniet bildas och verkar. Inte desto mindre står det klart, att Frihetstiden inte är en epok som Lindqvist älskar. Mycket stort utrymme ges åt ”Stora daldansen” och också åt det ryska inflytande i landet som följde. Herman Lindqvist slår vidare fast (sid 151): ”Frihetstiden var – en av de minst fria tiderna för tanken och tron i Sverige.” Till detta kan sägas, att med all sannolikhet var friheten för tanken och tron ännu mindre under stormaktstiden. Dessutom bortser Lindqvist, då han faller detta omdöme, från den vidsträckt tryckfrihet som landet fick 1766 och som är epokens kanske viktigaste gåva till eftervärlden.

Men visst, det är en poäng, att den mycket omtalade friheten länge var en frihet för ständerna, inte för medborgarna.

Det kan vara intressant att i detta sammanhang också se på den syn på Frihetstiden som utvecklas av den utomordentlige kännaren av svensk historia, Michael Roberts. Nyligen har hans *The Age of Liberty – Sweden 1719 – 1772* kommit ut på svenska. Boken har inte ambitionen att ge en helhetsbild av epoken. Det är utrikespolitiken och partipolitiken som Roberts skildrar.

På det hela taget är det en negativ bild av tidens politiska liv som Roberts ger. Han talar om den huvudlösa utrikespolitik som Sverige i stort sett drev efter Arvid Horn, då landet hade stormaktsambitioner utan att skaffa resurser som kunde göra ambitionerna realistiska. Han lyfter fram hur både svenska staten och enskilda riksdagsmän kunde köpas av europeiska stormakter. Dåtidens politik är en god illustration till Göran Perssons sats: ”Den som sätter sig i skuld är inte fri.” Roberts säger att alla politiskt tillsatta ämbetsmän skulle ha väckt oro i England. Lågadliga svenska ämbetsmän löpte ingen risk att bli avsatta, men deras fattigdom gjorde dem mottagliga för påverkan och mutor. Författaren gör helt naturligt många jämförelser med England och han menar, att den svenska parlamentarismen under Frihetstiden på viktiga punkter nått längre än parlamentarismen under huset Hannover i England. Men det viktiga är, säger Roberts, om en liberal författning fungerar väl och om den är en garanti för medborgerliga friheter. I båda fallen anför Roberts starka skäl för att svara nej. Han menar att riksdagarna ägnade alldeles för mycket tid åt detaljfrågor, lyfter fram att riksdagsmännen var bestickliga och understryker att partierna var besatta av hämndgirighet mot varandra, vilket kom fram vid maktskiften. Medborgarna hade inga friheter som på något sätt svarade mot ständernas frihet. Dock framhåller Roberts den skillnad det blev när de yngre mössorna kom till makten och bland annat införde tryckfrihetslagen.

Roberts är som alltid mycket väl inläst på sitt ämne. Vad som är påfallande med honom är att han citerar och bygger på äldre historiker minst lika mycket som på yngre. I grundinställningen till Frihetstiden verkar han stå Carl Gustaf Malmström väsentligt närmare än Fredrik Lagerroth.

Inte desto mindre talar Michael Roberts på de sista åtta sidorna i sin bok mycket positivt om det arv som Frihetstiden lämnade efter sig. Det gäller de konstitutionella frågorna, 1734 års lag, utvecklingen av jordbruket med skifte och ökad grad av bondefrihet, framväxten av en medelklass, den svenska anslutningen till en vetenskapens international och en förändring av idealbildningen från inriktningen på ära mot ett framhävande av frihet som det som främst bör eftersträvas.

S.O.

David Glück, Aron Neuman, Jacqueline Stare, *Sveriges judar. Deras historia, tro och traditioner*. Judiska museet i Stockholm 1997. 163 s.

Judiska museet i Stockholm, som 1994 fick Svenska Museiföreningens utmärkelse Årets Museum, har en ambitiös bokutgivning. Sedan starten 1987 har museet gett ut informativa arbeten om bl.a. svenskt judiskt liv, judiska gårdfarihandlare i Sverige och Förintelsen. Den senaste i raden av skrifter utgivna av museet är *Sveriges judar. Deras historia, tro och traditioner*. Boken är ett försök att i en volym behandla de svenska judarnas historia, deras bidrag till den svenska samhällsutvecklingen samt deras seder och traditioner. Volymen innehåller vidare kapitel om judisk historia, antisemitismen, sionismen, judendomens böcker, staten Israel och dess historia, utförliga begrepp- och ordförklaringar samt en litteraturlista som huvudsakligen upptar arbeten om judarna i Sverige. Boken är enligt förordet ”i första hand avsedd för dem som vill göra sig närmare förtrogna med det judiska livet i Sverige i dess olika framtoningar”. Författarna uttrycker också en förhoppning om att arbetet skall kunna ”tjäna som kurslitteratur i skolor av skiftande slag och i studieförbund”.

Kapitlet ”De svenska judarnas historia”, författat av Jacqueline Stare går, i likhet med alla andra översikter över den svenska judenhetens historia, i huvudsak tillbaka på Hugo Valentins arbeten, men även en del nyare forskningsresultat, bl.a. Magnus Nymans och Joseph Zitomerskis, har arbetats in. Urvalet är rimligt, men texten har väl mycket karaktär av faktauppräknig. Å andra sidan måste bokens handbokskaraktär beaktas.

Den kortfattade översikten över den judiska historien har också viss katalogkaraktär. Avsnittet inleds med ”Den bibliska perioden – enligt Toran” och slutar med staten Israels utropande, vilket medför att framställningen får karaktär av ”frälsningshistoria”. Det är visserligen rimligt att utnyttja Toran för framställningen av folket och landet Israels äldsta historia, men det blir problematiskt när Torans skildring av Guds agerande i förhållande till folket Israel övergår i en traditionell profanhistorisk framställning.

Kapitlet om Antisemitismen, skrivet av Aron Neuman, är mera sammanhållet än de båda tidigare nämnda och ger en kortfattad, men god översikt över antisemitismens historia. Själv skulle jag dock gärna sett att Neuman kraftigare betonat antisemitismens kristna rötter och lyft fram den demonisering av det judiska folket som ytterst förklarar varför judarna kunnat tillskrivas allt ont.

Aron Neuman har även författat det välskrivna kapitlet om Sionismen. Det man möjligen kan sakna i framställningen är en tydligare betoning av den roll ”förrasligandet” av judarna spelade för Sionismens framväxt, d.v.s. det faktum att antisemitiska föreningar, partier och ligor hävdade att de förmenta judiska egenskaper var en följd av att judarna utgjorde en särskild ras som inte kunde assimileras. Det hade vidare varit intressant med en diskussion om när judarna i Europa började uppfatta sig som ett folk. Michael Graetz har i ”Judentum und Moderne: die Rolle des aufstiegenderen Bürgerturns im Politisierungprozess der Juden” Karl E. Grötzing (red) *Judentum im deutschen Sprachraum*, visat att företrädare för det framväxande judiska borgerskapet i Europa redan 1744–45 agerade för att förhindra att judarna utvisades ur Prag, Böhmen och Mähren, vilket indikerar att det redan vid denna tid fanns en föreställning om att judarna i de olika europeiska staterna utgjorde ett folk.

Kapitlet om staten Israel och dess historia har skrivits av David Glück. Det är svårt att på ett fåtal sidor skildra staten Israels dramatiska historia, men det hade varit intressant om författaren tagit upp den livliga diskussion som sedan ett antal år förs bland israeliska historiker om statens tillkomst.

Det är givetvis orättvist att i en recension av kortfattade översikter avsedda som introduktioner efterlysa mer information, vidlyftigare teoretiska resonemang o.dyl. *Sveriges judar. Deras historia, tro och traditioner* kan säkerligen fungera på det sätt som författarna hoppas.

Lars M. Andersson

Martin Bergman, *Dödsstraffet, kyrkan och staten i Sverige från 1700-tal till 1900-tal*. (Rättshistoriskt bibliotek, 53 bandet). Lund 1996. 261 s.

Dödsstraffet och synen på det är ett ständigt aktuellt tema i den offentliga debatten, inte minst i USA. Även i Sverige förekommer en sådan debatt, och opinionsundersökningar bland ungdomar visar att det finns ett visst stöd för tanken på denna typ av straff. Argumenten för och emot växlar och speglar stämningar och mentaliteter – synen på brott och straff, på livet och döden och på de yttersta tingen. Inställningen till denna intrikata fråga avspeglar på ett intressant sätt den i ett samhälle förhärskande människosynen och världsbilden och dess förändring över tid. Frågans karaktär gör att religion och religiösa föreställningar kommer att spela en framträdande roll.

I en nyligen utkommen avhandling i kyrkohistoria visar Martin Bergman på den betydelse som kyrka och religion hade i den svenska dödsstraffsdebatten från slutet av 1700-talet och fram till dödsstraffets avskaffande i fredstid 1921. Det uttalade syftet med

undersökningen är att studera och analysera Svenska kyrkans och dess representanters förändrade inställning till dödsstraffet och de dödsdömda samt hur detta avspeglade sig i kyrkligt handlande och teologisk argumentering. Denna förändring ses som ett led i och en reaktion på den allmänna samhällsutvecklingen. Utifrån dödsstraffet och dödsfångarnas beredelse studeras kyrka och teologi. Bergman vill ge en helhetsbild och eftersträvar därför en samsyn mellan idéhistoriska aspekter, ofta knutna till lagstiftningsarbetet, och konkret kyrkligt handlande med och omkring den dödsdömda.

Avhandlingen består av två delar. I den första delen behandlas den straffrättsliga debatten, varvid såväl konkreta problem som filosofiska och teologiska resonemang, lagstiftning och praxis tas upp. Bergman kan här anknyta till tidigare forskning om dödsstraffsdebatten, men skiljer sig från den genom sin koncentration på de teologiska och teologiskt motiverade argumenten. Bokens andra del handlar om dödsfångarnas beredelse, ceremonierna kring avrättningarna och de förändringar som gjorde sig gällande. Intresset riktas här mot faktiska händelser, deras samtida tolkning och inneboende symbolik. Förändringsperspektivet går som en röd tråd genom hela avhandlingen och jämförelser görs med utvecklingen i andra länder, särskilt då Danmark och Tyskland. Undersökningen bygger främst på primärt källmaterial, vilket – av källförteckningen att döma – är imponerande stort och härrör från såväl in- som utländska arkiv. På det teoretiska planet anknuter författaren bl.a. till Michel Foucaults idéhistoriska studie om straffsystemets förändring och till ett arbete av Robert Johnson från 1990, där avrättningens symboliska betydelse som ett uttryck för "dehumanisering" spelar en central roll.

I *avhandlingens första del* ges en ingående beskrivning och analys av debatten runt dödsstraffet utifrån ett teologiskt perspektiv. Bergman visar här hur den traditionella, i luthersk teologi förankrade synen på dödsstraffet som en försoning med Gud och människor successivt ersattes med andra tolkningsramar. Under Gustav III:s tid fick – under inflytande av upplysningsideologin – de rationella argument ökad betydelse. Dödsstraffet kritiserades för bristande effektivitet och praktiska nytta samtidigt som det teocentriska perspektivet ersattes med ett alltmer antropocentriskt. Detta framträder klart i det så kallade barnamordsplakat, vars syfte var att skydda den gravida, ogifta kvinnan och minska den skam som det innebar att vara en ogift, ensamstående mor. Från prästerskapets sida restes starkt motstånd mot dessa nya stadganden. Man fruktade att de skulle undergräva äktenskapskapet och samtidigt försvaga religionens ställning i samhället, och ansåg sig inte kunna dela kungens värdering att barnamord var ett värre ont än äktenskapsbrott och otukt. Svensk lagstiftning var alltså sedan 1600-talets början starkt påverkad av mosaik lag och även efter tillkomsten av 1734 års lag gjorde sig detta beroende märkbart. Det fanns emellertid redan vid denna tid många präster som ifrågasatte de gammaltestamentliga rättsprincipernas tillämpning i svensk lag och som vände sig mot tanken att genom människoblod försona Gud. Man anar här upplysnings-tänkandets allt starkare ställning i svensk teologi. Vad gällde synen på dödsstraffet, vann tanken att straffen borde inrättas efter samhällets behov snarare än efter teologiska principer allt fler anhängare.

Att straffrättsystemet var föråldrat och behövde reformeras var en uppfattning som delades av många, och under 1800-talet tillsattes en rad straffrättskommissioner för att utreda denna fråga och förbereda en reform. I riksdag och massmedia pågick en livlig debatt i ämnet. Bergman visar här hur tanken på fängelsestraffet som dominerande straffform vid grövre brott allt mer vann terräng och hur kritiken mot dödsstraffet växte sig allt starkare även inom prästerskapet. Detta ledde till att en till en del teologiskt motiverad förbättringstanke kom att utmana den traditionella vedergällningsprincipen. Vid mitten av 1800-talet rådde stor enighet om att dödsstraffet borde inskränkas till ett minimum och på sikt avskaffas. Däremot var meningarna delade om när detta skulle ske och vilka kriterier som måste vara uppfyllda för att tillgodose den allmänna säkerheten. De som önskade bevara dödsstraffet hänvisade ofta till den rådande folkopinionen, medan de som snarast ville se denna straffform avskaffad pekade på samhällets uppfost-

rande roll. Inom bondeståndet kom man länge att inträda för en skärpning av straffen, framför allt vad gällde egendomsbrott. Så småningom förändrades emellertid attityden, och vid riksdagen 1863/63 pläderade ståndet för att dödsstraffet skulle avskaffas. Denna förändring kan relateras till brottsutvecklingen i landet eller, annorlunda uttryckt, till det som man uppfattade som samhällets behov.

I den teologiska debatten om dödsstraffet kom förbättringstanken att spela en alltmer framträdande roll. Mot den traditionella synen på dödsstraffet som en nödvändig förutsättning för försoning med Gud, vilken fortfarande vid 1800-talets mitt hade många anhängare bland mera konservativa präster och teologer, ställdes uppfattningen att dödsstraffet utgjorde ett hinder för försoning med Gud och ett otillbörligt ingrepp i den gudomliga frälsningsordningen. Man hänvisade till Jesu kärleksbudskap och avvisade den mosaiska lagens ställning som rättesnöre för svensk lagstiftning. I övrigt kom debatten mycket att gälla tolkningen av vissa bibelställen. Frågan var om dödsstraffet var förenligt med, förankrat i eller oförenligt med den kristna tron. Det sistnämnda argumentet framfördes främst av frikyrkliga debattörer. Bakom de olika argumenten kan man uppfatta två huvudlinjer, vilka kan hänföras till en olikhet i människosyn och religiös och teologisk grunduppfattning. Den ena uppfattningen är teocentrisk och sätter Gud och den gudomliga rättvisan i centrum. Den andra är antropocentrisk och utgår från den enskilde brottslingen och hans/hennes förbättring och återanpassning i samhället. Men det finns också en tredje linje, som med utgångspunkt från Kant och den svenske filosofen Boström utgår från samhällets vedergällning och avskräckningseffekten som det primära.

Mot slutet av 1800-talet minskade de teologiska argumenten i betydelse. Denna period karakteriseras av Bergman med uttrycket ”pragmatismens triumf”. Debatten kom i allt högre grad att präglas av frågan om dödsstraffets effektivitet och lämplighet. Samtidigt fick de medicinska och psykologiska argumenten ökad betydelse. Allt fler kyrkliga företrädare började nu hävda att dödsstraffet var en praktisk fråga som statsmakten självständigt kunde avgöra och där speciellt kristna överväganden inte existerade. Inom det teologiska debattområdet spelade frågan om dödsfångens omvändelse en central roll. Motståndarna till dödsstraffet ifrågasatte det kristliga i en omvändelse som skedde under galgen, medan försvararna menade att det fanns större hopp om en ärlig omvändelse för en dödsdömd än för en fästningsfånge. 1877 fattade riksdagen beslut om att avrättningarna i fortsättningen skulle ske innanför fängelsets murar och 1908 antogs en lag om obligatorisk sinnerundersökning av de dödsdömda.

I en sammanfattande analys framhåller Bergman, att den förändring i synen på dödsstraffet som skedde från 1700-talet och fram till dödsstraffets avskaffande 1921 kan ses som den långsamma undergången för ett system och ett ideal. Systemets grundläggande förutsättning var sambandet mellan stat och kyrka, vilket accentuerades i en situation som den svenska, där kyrkan stod i ett nära beroende av statsmakten. Sambandet mellan den sakralisering av staten och rätten som ligger i begrepp som ”Guds och Sveriges lag” är här tydligt. Detta visar på behovet av att ta större hänsyn än vad som annars är vanligt till teologiska och kyrkliga aspekter för att förklara straffsystemets förändring – de torterande avrättningarnas försvinnande och vägen mot de intramurala avrättningarna och fängelseystemets triumf.

Dödsstraffet kunde motiveras utifrån absoluta värden. Sådana motiveringar, särskilt den av dödsstraffet som en försoning med Gud, minskade stadigt i betydelse. Denna försoningstanke levde dock länge kvar i förkunnelsen och bildar en väsentlig bakgrund till de mord som begicks i syfte att bli avrättad. Dödsstraffet kunde också ses som ett medel att uppnå ett immanent mål – att oskadliggöra någon som var farlig för samhället och som ett avskräckande exempel. Man kan utifrån förståelsen av dödsstraffet som exempel urskilja tre faser i utvecklingen: avskräckningseffekten, döden som varnande exempel och den abstrakta döden, där själva avrättningen med dess detaljer blir ett problem. Under den sistnämnda fasen finns ett klart samband med Boströms idealistiska filosofi – ett fasthållande vid dödsstraffet som princip, avskuret från avrättningens

verklighet - men även med neologi och liberalteologi, som båda hade svårt för det konkreta och handgripliga, som t.ex. sakramenten. Föreställningen om den abstrakta döden förklarar de intramurala avrättningarna och strävan att så långt som möjligt förkorta och förenkla dessa.

Bergman visar alltså klart på sambandet mellan samhällsutveckling, teologisk och filosofisk ideologi och inställningen till dödsstraffet. Däremot får man endast sporadiska upplysningar om den teologiska utvecklingen under denna tid och de olika teologiska riktningarnas ställning till dödsstraffet. Företrädarna för filosofiska riktningar presenteras, men man får sällan veta vilken politisk eller teologisk inställning de många i avhandlingen framträdande debattörerna hade, vilket gör att argumenten i många fall kommer att sväva fritt, lösgjorda från sitt politiska eller teologiska sammanhang. Den teologiska argumenteringens förändring över tid framträder emellertid tydligt.

I *avhandlingens andra del* behandlas beredelsen av dödsfångarna och den förändring som här gjorde sig gällande. Prästerskapet hade ansvaret för dödsfångens beredelse inför döden. Vid undersökningsperiodens början var det regel att prästen i den församling där brottet begåtts hade hand om beredelsen och följde dödsfängen till avrättningsplatsen. Redan från slutet av 1700-talet hade man emellertid börjat tillsätta särskilda fångpräster, vilka mot betalning åtog sig detta uppdrag. Med tiden kom allt mer av ansvaret att överföras på dessa fångelsepräster – först i fråga om beredelsen (1828) och därefter även i samband med själva avrättningen (1833). Därmed försvagades avrättningens koppling till lokalsamhället. Så kom prästerskapets flertal att befrias från en plikt, som i allt högre grad börjat uppfattas som en belastning. 1860 upphävdes slutligen församlingsprästers lagstadgade skyldighet att ledsaga den dömda till avrättningsplatsen.

Det kyrkliga handlandet runt avrättningarna bidrog till att ge dessa en högtidlig och i det närmaste sakral karaktär. Från 1700-talet och framåt riktades stark kritik häremot, eftersom den ceremoniella stäten kunde ge intryck av ett gott hopp inför döden och därmed inspirera andra att begå brott i syfte att bli avrättade. Denna form av brott var inte ovanlig vid denna tid. Vidare ifrågasattes beredelsens liturgiska prägel, och utvecklingen gick mot en allt större frihet från regler och ritual. Bergman visar med många exempel hur självavården av dödsfångar förändrades i individualiserande riktning och hur omvändelsen trädde alltmer i centrum. Samtidigt övergick avrättningarna från att ha varit ett offentligt skådespel med stor uppslutning från allmänheten till ett avskärmat skeende innanför fångelsets murar under medverkan av några få utvalda. Avrättningsarna privatiserades och professionaliserades. Härmed förändrades också dödsfångarnas ställning. Enligt Bergmans tolkning förvandlades de från självständiga subjekt till ett objekt för andras handlande. Professionaliseringen gick här hand i hand med en dehumanisering av dödsfängen. Samhällets gemensamma uppslutning kring avrättningarna krympte till några få ombuds och den gemensamma gudstjänstens liturgiska inramning byttes mot enskild självavård.

Frågan om beredelseprästers förhållande till statsmakten ägnas ett särskilt avsnitt. Prästen var både ämbetsman och sjelasörjare. Som fångelsepräst var han anställd av överheten och försedd med dess instruktion. Funktionen som sjelasörjare kom så att in- och underordnas i det ämbetsmannamässiga sökandet efter sanningen. Att genom en öppen bekännelse underkasta sig sitt världsliga straff ansågs vara ett villkor för förlåtelsen och därmed också för försoningen med Gud. För den som vägrade bekänna var vägran att avlösa och ge nattvard ett reellt hot, åtminstone så länge religionen fortfarande var en faktor i samhället. Möjligheten att endast inför prästen bekänna sin synd tycks i allmänhet inte ha övervägts. Någon kritik mot att prästerna på detta sätt deltog i arbetet på att framtvunga en bekännelse på överhetens uppdrag tycks, enligt Bergman, inte ha förekommit.

Frikyrkorna hade en friare ställning i förhållande till överheten och behövde inte heller följa de gängse reglerna vad gällde begravingen av den avrättade. Men i och med att frikyrkopredikanter i slutet av 1800-talet anlätades som fångpredikanter samtidigt som de statskyrkliga prästernas självavårdsroll alltmer renodlades blev skillnaden dem

emellan i praktiken allt mindre. Samtidigt fick läkarna ett ökat inflytande. Intresset försköts från att ha gällt delinkventens själstillstånd och möjlighet till frälsning till dennes psykiska sinnestillstånd. Detta gick väl ihop med den strävan att separera gudstjänst och avrättning, statliga och kyrkliga funktioner, som framträdde allt tydligare under 1800-talets lopp.

Beredelsetidens längd var till en början mycket kort men förlängdes efter hand och var från 1800-talets mitt runt sex veckor. Den internationella trenden att reducera beredelse-tidens längd fick inget genomslag i Sverige. Däremot underrättades de i Sverige sist avrättade sent om datum för avrättningen, vilket – tvärt emot den tidigare uppfattningen – betraktades som en humanitär åtgärd. Denna attitydförändring speglar en förändring av statens förhållande till religionen. Staten tog inte längre ansvar för den dömdes eviga salighet och utgick snarast från att denne saknade kristen tro. I denna situation framstod väntan på en säker död endast som en plåga och inget ansågs vara vunnet med ett uppskov.

I ett avslutande avsnitt behandlar Bergman det kyrkliga handlandet runt avrättningarna. I 1593 års kyrkohandbok fanns ett fastslaget ritual, där de olika ceremonierna var i detalj reglerade. Utvecklingen gick emellertid mot att ritualen successivt förenklades och att gestaltningen blev allt friare. Ceremonin förändrades från att ha varit en del av kyrkans ritual till ett religiöst inslag i ett profant skeende. De gudstjänster som förekom i samband med fångens sista levnadstid blev allt mindre offentliga. Fram till mitten av 1800-talet firades det stora flertalet gudstjänster med dödsfångar i församlingskyrkor och brukade samla stora åhörarskaror. Med det nya fängelsesystemet och de intramurala avrättningarna kom dessa gudstjänster, vilka även inbegrep dödsfångens sista nattvardsgång, att i allt större utsträckning förläggas inom fängelsets murar, vilket slutligen blev regel. De rika ceremonierna i samband med själva avrättningen försvann och bruket att hålla tal förbjöds. Sekulariseringen ledde till att kyrka och stat kom att bilda två skilda sfärer, där kyrkan slog vakt om den enskilda individen medan staten såg till samhället som helhet. 1862 års kommunalreform, som skilde den kyrkliga församlingen från den borgerliga kommunen, utgör här en tydlig pendang.

Vad gällde den avrättades kropp kom den att spela en allt mindre roll. De kvalificerade dödsstraffen med stegling och kvarhängande kroppar avskaffades. Denna straffform hade utsatts för allt starkare kritik och alltmer kommit att uppfattas som en sanitär olägenhet. Frågan var om kroppen tillhörde den kristligt beredda människan och därför borde ha kyrklig begravning eller brottslingen och därmed borde förvägras sådan. Vid 1847/48 års riksdag avvisades bruket att begrava den avrättade på avrättningsplatsen med argumentet att statens straffrätt inte borde utsträckas över dess gräns. Begravning i stället på närmast kyrkogård eller på fängelsekyrkogården blev därefter det normala.

Bergman tolkar de här beskrivna förändringarna som ett uttryck för samhällets sekularisering, d.v.s. religionens privatisering och den gemensamma världsbildens och kulturens förvärldsligande. Som en del av denna process blev gränsen mellan stat och kyrka allt tydligare. De sekulariserade ideologiernas segertåg öppnade vägen för rationellt motiverade angrepp mot det på religiösa värderingar grundade straffrättsystemet samtidigt som nyansatser inom teologin banade väg för ett ifrågasättande utifrån en annorlunda kristen trosförståelse och till en ny syn på omvändelsens betydelse. När det gemensamma kyrkligt-statliga intresset för avrättningen som exempel började falla samman kom initiativet huvudsakligen att utgå från statens sida. Stat och kyrka började slå vakt om olika aspekter. Staten såg till det juridiska exemplet, straffets verkställighet, medan kyrkan alltmer kom att inrikta sig på den enskilde brottslingen och dennes salighet.

Själsovrjarna betonade starkt nödvändigheten av en offentlig bekännelse och undergivenhet inför straffet. Idealet, den välförberedde dödsfången och de uttryck detta borde ta sig, var inte endast en produkt av teologiska överväganden utan färgades också av den rådande synen på brott och straff. Med fängelsesystemets genombrott inträdde här en tydlig förändring. Förbättringstanken trädde i centrum och avrättningarna kom att

förläggas innanför fängelsemurarna. En yrkesgrupp med förstärkt identitet fick uppleva att den tilldelats en roll i sammanhanget som stod i ett diametralt motsatsförhållande till det ideal – förbättring och återanpassning – som dess identitet var knuten till. Bergman ser här en viktig förklaring till den starka motviljan mot dödsstraffet hos fängelsepersonal och andra grupper som kom i kontakt med avrättningarna.

Sammanfattningsvis kan sägas, att Bergman i sin välskrivna och genomarbetade avhandling på ett mycket intressant sätt lyckats visa hur samhällsförändring, ideologi och kyrklig praxis samverkade vad gäller synen på dödsstraffet i Sverige och den utveckling som ledde fram till dess avskaffande. Genom den fortgående sekulariseringen uppluckrades successivt det tidigare självklara sambandet mellan kyrka, statsmakt och samhälle. Avrättningarna upphörde så att betraktas som ett led i en religiös försoningsakt, där brottslingen under medverkan från lokalsamhällets sida försonades med Gud och människor, och omvandlades till en makaber akt av vedergällning och hämnd från statsmaktens sida utan varje kyrkligt-religiös anknytning. I detta låge fick dödsstraffet en ny dimension, där de praktiska aspekterna trädde i förgrunden.

Yvonne Maria Werner

Britt Liljewall, *Bondevardag och samhällsförändring. Studier kring västsvenska bonde-dagböcker från 1800-talet*. Avhandlingar från Historiska institutionen i Göteborg Nr 10. 1995.

Kan man fånga det svenska agrarsamhällets förändringsprocess under 1800-talet genom att studera tre personers dagböcker skrivna vid olika tider under seklet? Detta är utgångspunkten i Britt Liljewalls avhandling och hon besvarar tveklöst ovanstående fråga med ett ja.

Av de ca hundratalet bonde-dagböcker som har insamlats av Nordiska Museet, företrädesvis skrivna av män, har Britt Liljewall för sin studie valt tre dagböcker från Västergötland. Gemensamt för dessa är att författarna tillhörde böndernas led och att deras geografiska hemvist var näraliggande. Alla tre dagboks-författarna var också i sin tidiga ungdom då de började att föra dagbok. Detta är ett medvetet val från Liljewall, då hon menar att den unge pojken fortfarande inte har stelnat i sitt könsrollstänkande och faktiskt inkluderar bitar av den kvinnliga sfären i sina dagboksnotiser, vilket inte dagboksskrivande vuxna män brukar göra.

I de tre dagböckerna från Tränghult (1840-tal), Nyckleby (1860-tal) och Rustorp (1890-tal) har Liljewall velat fånga vardagslivets rytmer och organisering, hur jordbruksarbetet har utförts och om gårdens ekonomi har kompletterats med annan verksamhet. Likaså försöker Liljewall att rekonstruera kontakterna med omvärlden på de studerade gårdarna.

I Västergötland har det textila hantverket alltid haft ett starkt fäste. Detta framkommer tydligt i de undersökta hushållen. Det verkar dock vara på avtagande för binäringen är mest tydlig i den första studien från 1840-talet.

De undersökta familjernas klasstillhörighet är någorlunda lika. Familjerna på Nyckleby och Rustorp tillhörde tveklöst det övre mellanskiktet av bönderna, vilket också framgår av att fäderna innehade ett flertal förtroendeuppdrag och deltog efter hand allt mindre i det produktiva arbetet inom det egna jordbruket. Utifrån detta skikts ögon drar sedan Liljewall slutsatsen att motsättningarna mellan besuttna och obesuttna, som de har framställts i andra studier, inte kan beläggas i materialet. Detta är kanske inte så anmärkningsvärt när bara den ena parten kommer till tals!

De studerade familjernas goda ekonomi avspeglas bl.a. hos familjen på Nyckleby. Där fanns det gott om arbetskraft i de sju sönerna, vilka också fick tillfälle att utveckla sina speciella intressen för snickeri och mekanik. En son fick dessutom vidareutbilda sig på

folkhögskola och den samlade kunskapen togs till vara inom gården för innovationer och produktionsförändringar. I studien från Rustorp är ett nytt inslag i böndernas vardag på väg att slå igenom, bondekooperationen.

Liljewall har även genomfört en namnstudie av de undersökta familjerna och av socknarnas dopböcker. Det är en nyttig studie, där den som har arbetat med kyrkoboks-material och tyckt sig se vissa mönster kan få dessa bekräftade. Antalet förnamn ökar och variationerna tycks konjunkturella, då liksom nu. Studien omfattar även bruket av efternamn och Liljewall visar t.ex. att för att kallas Fru måste man ha antagit ett -son namn. Titeln var inte förenlig med efternamn av typen Månsdotter.

I den avslutande analysen försöker Liljewall att föra en diskussion om böndernas identitet genom att diskutera innebörden och användandet av epitetet allmoge, bonde, hemmansägare och lantbrukare. Det är en intressant diskussion men den känns väldigt avlägsen från det som avhandlingen tidigare har handlat om. Dessutom finns det inledningsvis ingen problematisering som kunde motivera denna avslutande analys. Diskussionen i sig innehåller dock många intressanta aspekter på böndernas självsyn. Bl.a. pekar Liljewall på att mot slutet av 1800-talet var besittningsförhållandena inte lika viktiga att lyfta fram och många övergick då från att vara hemmansägare till att bli lantbrukare.

Liljewalls avhandling kommer att bli ovärderlig för framtida forskare som skall arbeta med bonde dagböcker. Hon ger klara instruktioner och förklaringar över hur man skall arbeta med denna typ av material. Boken är dessutom välskriven och kan med nöje läsas av samtliga som är intresserade av hur de välbärgade bönderna hade det under 1800-talet.

Ulla Rosén

Lisa Öberg, *Barnmorskan och läkaren. Kompetens och konflikt i svensk förlossningsvård 1870–1920*. Ordfronts förlag. 1996.

Barnmorskan eller jordemodern var på många sätt unik i 1800-talets samhälle. Hon var yrkesarbetande utanför hemmet. Helst skulle hon vara gift och därmed själv ha erfarenhet av att föda. Det fanns tidigt en skråliknande organiserande för barnmorskorna och från slutet av 1700-talet fanns en föreskriven utbildningsgång för att få utöva yrket. Den svenska barnmorskan hade dessutom sedan början av 1800-talet möjlighet att förvärva kompetens att utföra mer komplicerade förlossningar med hjälp av instrument. Arbetet utfördes vanligen i hemmet hos den som behövde hennes tjänster och kunder även innefatta såväl tillsyn av det nyfödda barnet som rådgivning i allmänmedicinska frågor. Barnmorskan hade sitt yrkesrevir jämsides med läkarna. Detta sammantaget gav ett bra utgångsläge för barnmorskorna att bli en profession per definition. Så blev de också men med följd att många av de unika dragen försvann. Barnmorskan, vanligen ogift, underordnades läkaren och hon arbetade enbart med förlossningar vid statligt kontrollerade anstalter.

Omdefinieringen av barnmorskans yrkesroll och kompetensområde inträffade enligt Lisa Öberg under perioden 1870–1920. Den ingick som en del i ett flertal andra omvandlingsprocesser, t.ex. läkarnas professionalisering och sjukvårdens institutionalisering. I avhandlingens avslutande kapitel ser hon det även som en del i uppbyggandet av välfärdsstaten.

För att förstå den underordnande processen lägger Lisa Öberg stor vikt vid att barnmorskan var kvinna. Det var enbart män som hade tillträde till de överordnade läkartjänsterna vid barnbördshuset (BB), eftersom kvinnor var utestängda från statliga tjänster. Den kontrollerande myndigheten, sedermera medicinalstyrelsen, bestod också enbart av manliga ledamöter. Det var enbart inom barnmorskeutbildningen som kvinnorna kunde framföra sina åsikter. I denna markerades emellertid distansen till läkarna

genom att enbart lära ut svensk terminologi medan de latinska termerna användes inom läkarutbildningen.

För att tillvarata barnmorskans intressen kom tidigt en organisering till stånd. I Göteborg och Stockholm bildades 1885 och 1886 barnmorskesällskapet. Ett av deras syften var att höja moralen inom kåren. De folkliga traditionerna och yrkets koppling till hantverkarkultur fanns bl.a. synliga som ett visst alkoholmissbruk bland barnmorskor. Det var på vissa ställen sed att barnmorskan styrkte sig innan hon började sitt arbete. Underordningen manifesterades även här genom att det blev manliga läkare som kom att leda sällskapet.

Hospitaliseringen av förlossningsvården var i första hand ett stadsfenomen. Barnbördshusen erbjöd gratis förlossning. I gengäld ställde barnaföderskan upp med sin kropp som läromedel inom både barnmorske- och läkarutbildningen. Innan antiseptikens insteg drabbades de kvinnor som förlöstes på barnbördshusen av barnsängsfeber i större utsträckning än vid förlossningar i hemmen. I städerna var det enbart de bättre bemedlade som hade råd att betala för en hemförlossning och således markera sin samhällsposition. På landsbygden fortsatte barnmorskorna att utföra sitt arbete i barnaföderskans hem. Den ökade kontrollen och kraven på antiseptisk metod vid förlossningen ledde till att dödstalen sjönk kraftigt vid barnbördshusen och deras rykte förbättrades. Barnbördshusen var nödvändiga för utbildningen av läkare. Dessutom var de en förutsättning för att kunna kontrollera förlossningarna och förlossningsvården.

Redan 1819 hade förordnats att enbart utbildad barnmorska hade rätt att förlösa. Verkligheten var dock sådan att det vid denna tid inte fanns tillräckligt många utbildade barnmorskor för att fylla behovet. Sedan århundraden hade emellertid kvinnor förvärvat denna kompetens på annat sätt och dessa formellt utbildade kvinnor fortsatte att utföra förlossningar. Under 1800-talets gång blev de utbildade ofta utsatta för kontrollåtgärder och om något komplicerade förlossningen blev de hårt ansatta. Rekryteringen av utbildade barnmorskor var dock besvärlig. Ett sätt att lösa problemet var att eleven fick en gratis utbildningsplats om hon kunde förete bevis på att hon anställdes av en socken efter avslutad utbildning. Först 1908 fastställdes definitivt den professionella förlossningsvårdens primat.

Lisa Öbergs avhandling riktar sig till en bredare publik än vad som är brukligt för historiska avhandlingar. Detta har både positiva och negativa följder. Boken är lättläst och tillgänglig trots att den inkluderar medicinsk terminologi. Framställningen är tydlig och pedagogisk men med påföljd att här finns ett flertal upprepningar. Vissa aspekter omtalas ibland 3–4 gånger. Lisa Öberg serverar även läsaren detaljerade, spektakulära berättelser om några av de mer ovanliga komplikationerna vid förlossningar, då det i värsta fall innebar att fostret berövades livet. Priset för denna tillgänglighet blir dock att de historievetenskapliga teoretiska resonemangen bitvis blir kortfattade och ofullständiga. Bland annat känns resonemangen om förlossningsvårdens förändringar som ett led i välfärdsstatens framväxt som inarbetade i sista stund eftersom de perspektiven inte skisserades i inledningen. Likaså kunde genusperspektivets följder och möjligheter i analysen av barnmorskornas professionalisering jämfört med läkarnas ha diskuterats mer utförligt. Vi vet ju att barnmorskorna har lyckats med att upprätthålla yrkets status. Avhandlingens profil är otydlig vilket framgår av anknytningen till andra forskare, där enbart det som överensstämmer med de egna resultaten kommenteras. Det är emellertid en viktig forskargärning som har genomförts av ett yrke som alltid har funnits och kommer att finnas.

Ulla Rosén

Svante Nycander, *Svenskarna och spriten. Alkoholpolitik 1855–1995*. (Sober Förlag, 1996)

Det är snart trettio år sedan DN-journalisten Svante Nycanders debattbok om svensk nykterhetspolitik utkom. Det är därför glädjande att den nu, med endast smärre förändringar, återigen finns tillgänglig på bokhandelsdiskarna. Denna trettio år gamla bok utgör nämligen del 1 i Nycanders *Svenskarna och spriten. Alkoholpolitik 1855–1995*. Bokens huvudtitel från 1967 har inte ändrats, men väl underrubriken. 1967 talade man inte om alkoholpolitik utan om ”svensk nykterhetspolitik i kritisk belysning”. Vilket, som Nycander själv antyder, i sig är en intressant förskjutning av perspektivet.

Vad beträffar den del av boken som i princip är identisk med 1967 års utgåva, har Nycander tagit sig friheten att recensera sig själv. I bokens förord säger han att ”ingen på allvar försökt vederlägga mina teser”. Det är visserligen sant att Nycanders analys av främst nykterhetsrörelsens något komplicerade förhållande till motboken och Brattssystemet i många fall är mycket bra, men att Nycander inte blivit motsagd kan också till stor del förklaras med att den historiska forskningen kring motbokssystemet och dess alkoholpolitiska och samhällspolitiska effekter varit ytterst sparsam. Förutom antologin *Den svenska supen* (1985) finns det knappast någon forskare som gett sig i kast med detta synnerligen intressanta ämne.

I den andra och nyskrivna delen av boken tar Nycander sin utgångspunkt i de artiklar om alkoholpolitik som han allt sedan mitten av 1960-talet publicerat i Dagens Nyheter. Beskrivningen av alkoholpolitiken blir därför av naturliga skäl till stora delar rent subjektiv och Nycanders i grunden restriktiva syn på alkoholpolitiken lyser tydligt igenom. Detta till trots firar hans vassa penna och kritiska blick många gånger stora triumfer. Detta är inte minst tydligt i kapitlet om ”Striden om vårdtvånget” och den nutida och framtida svenska alkoholpolitiken inom ramen för EU och ett integrerat Europa. Att i en recension av den här typen bemöta Nycanders argumentering är knappast möjligt eller ens önskvärd, då man skulle bli tvungen att hemfalla åt en mer ideologiskt betingad alkoholpolitisk diskussion. Avslutningsvis skall jag dock något kommentera hans tankar kring Sveriges möjligheter att påverka alkoholpolitiken inom EU. Nycanders huvudlinje är att Sverige skall verka för ”en allmän höjning av skatterna på alkoholdrycker”. Eftersom de flesta länder inom EU dras med budgetproblem menar Nycander att en allmän höjning av alkoholskatten vore ett lämpligt sätt att få ner underskotten i de statliga finanserna. Det låter i mina ögon naivt och närsynt att förespråka en svensk högskattepolitik som medlet för att nedbringa alkoholkonsumtionen i Europa. Den redan idag mycket omfattande smugglingen och illegala rusdrycks-hantering skulle öka dramatiskt och framkalla en våg av ökad organiserad brottslighet. Ett mer noggrant studium av den europeiska dryckeskulturen och alkoholpolitiken i ett historiskt perspektiv ger vid handen att Sverige inte alltid valt rätt väg!

Nycanders bok har ett intresse för alla som i någon form sysslar med alkoholpolitik och forskning kring alkohol; då mer som en diskussionspartner än som en vetenskaplig inspirationskälla.

Lennart Johansson

Nils Stjernquist, *Tvåkammartiden. Sveriges riksdag 1867–1970*. 1996. 375 s.

Man bör inte klaga för mycket på våra politiker. Somt gör de mycket bra, faktiskt bättre och bättre. Närmast tänker jag på vården av riksdagens historia. I fem band har alla de riksdagsmän, som suttit i de båda kamrarna fått sina biografier presenterade. I denna bok är det riksdagen själv som biografieras. Det är en utmärkt och synnerligen nyttig bok som handlar om det sekel då Sverige hade en riksdag med två kamrar. Det blev alltså bara ett sekel, och redan har 26 år gått sedan vi fick en enkammarriksdag.

Nils Stjernquist, tidigare statskunskapsprofessor och rektor vid Lunds universitet, kan sitt ämne synnerligen väl. Han har arbetat i konstitutionsutskottet, och han har deltagit som expert och sakkunnig i det utredningsarbete som ledde till den partiella författningsreformen 1968–1969 och som sedan ledde fram till den totala författningsreformen 1973–1974 med ny regeringsform och ny riksdagsordning. Tillsammans med lagman Erik Holmberg ger han ut *Vår författning*, som nu kommit i sin tionde upplaga.

Det är vanligt och det är lätt att tudela tvåkammarseklet, d v s se på tiden före demokratiseringen 1918–21 och sedan se på tiden därefter. I ovanligt hög grad har Nils Stjernquist ett sammanhållet grepp på hela tiden. I bokens första fem kapitel presenteras idéerna bakom tvåkammarriksdagen – och här står förstås Louis De Geer i centrum – och sedan anges de ekonomiska, sociala, ideologiska och internationella ramarna för riksdagen. I de fyra följande kapitlen beskriver författaren de konstitutionella ramarna för riksdagen, alltså riksdagens maktbefogenheter, rösträtts- och valsätsreformen 1907–09, rösträttsreformen 1918–21 och sedan konstitutionella förändringar under tiden därefter. Sedan följer ett kapitel om riksdagens partier och två om riksdagsarbetet. Där märks författarens stora intresse inte bara för formerna för riksdagens arbete utan också för innehållet. Elva fallstudier finns med, bl a unionsfrågorna, midsommarbeslutet 1941 och tjänstepensionsreformen 1959. I bokens fem sista kapitel beskrivs relationen mellan kamrarna, relationen mellan riksdag och regering, andrakammarriksdagens avveckling och så ger författaren sin bedömning av denna riksdags funktionsduglighet.

Med utomordentlig lätthet bär Nils Stjernquist sina stora kunskaper och sin väldiga beläsenhet. Han är på det klara över att man inte kan driva uteslutande en aspekt vid förklaringar. "Stundom får det teoretiska, det doktrinära, det principiella och det ideologiska överhanden i tänkandet och ställningstagandet, stundom det pragmatiska, det erfarenhetsmässiga" (sid 34). Författaren ger de internationella och teoretiska sammanhangen, men han är också påtagligt förtjust i det mycket konkreta. Han nämner, att stora festligheter bröt ut i Stockholm efter riddarhusets beslut 1865, medan kungen var mindre upphetsad och fördrev kvällen med ett stilla parti Svartepetter. De flesta historieintresserade känner till Olof Olsson i Kullenbergstorp. Stjernquist preciserar och omtalar, att Kullenbergstorp ligger i Jonstorp i nordvästra Skåne. På motsvarande sätt får man bland mycket annat reda på att Bramstorp ligger i Lilla Isie, Vemmenhögs härad, att Trää (Månsson i) ligger i Norrvinge socken och att Gränebo (Nilsson i) finns i Mönsterås.

Bildmaterialet i boken är utmärkt, och författaren är mycket omsorgsfull i sina bildtexter. Givetvis finns ett heltäckande personregister, och vidare är litteraturförteckningen till stor hjälp för fortsatt forskning om tvåkammarseklet.

Nils Stjernquist skildrar tvåkammarssystemet med sympati. Han talar om första kammaren som en "chambre de réflexion" och om den särskilda politiska kultur som odlades där. Samtidigt refererar han med omsorg den kritik som under 1950- och 1960-talen växte fram mot tvåkammarssystemet.

Av intresse är att författaren starkt understryker kontinuiteten mellan fyrståndsriksdagen och de två kamrarnas riksdag. Det gäller både regelverket, som de gemensamma utskotten, och andan. Mycket i den politiska kulturen fördes vidare från ständerna till kamrarna.

Skall jag som recensent också något våga mig på att recensera tvåkammarriksdagen, så blir det med omdömet att riksdagen blev betydligt mer beslutskompetent efter hand. Det är en stor skillnad till fyrståndsriksdagens favör om man ser på beslutskraften under 1850-talet och jämför med långrotandet under de två decennier som närmast följde på representationsreformen. Ur beslutskraftssynpunkt blev förmodligen karaktärsskillnaden för stor mellan första och andra kammaren. Våldigt ofta hamnade de i skilda ståndpunkter. Först demokratiseringen gjorde kamrarnas karaktär mer lika och bidrog till att beslut kunde fattas.

Lars Ericson, *Svenska Frivilliga. Militära uppdrag i utlandet under 1800- och 1900-talen*. Historiska Media, Lund. 1996. 292 s.

Den historiskt bildade känner till att Sverige inte har utkämpat något krig sedan augusti 1814, då tre svenska soldater stupade i Norge. I Lars Ericsons bok påminns man om att sedan denna tidpunkt har 100 000 svenskar deltagit i olika utländska krig. De allra flesta, drygt 70 000, har varit med i FN:s olika fredsbevarande operationer, men för 30 000 har det alltså varit andra militära engagemang. Här finns Danmarks krig 1848–49 och 1864, insatser på den vita sidan i Finland 1918, i Vinterkriget 1940 och i Fortsättningskriget, i Spanska inbördeskriget 1937–39 och i Norge 1940 och 1945. Men här är också med många spridda och mindre kända insatser: för Grekland, Italien och Polen under 1800-talet, i latinamerikanska frihets- och inbördesstrider, i Nordamerikanska inbördeskriget, på boernas sida mot britterna, för kung Leopold i Kongo, på tyskarnas sida på östfronten under första världskriget och i Waffen-SS under andra. Dessutom omnämnes hur svenska officerare kunde få en vidareutbildning under en stor del av 1800-talet genom tjänst i den franska armén eller vid den engelska flottan. Svenska officerare har vidare utnyttjats för att under den turkiska tiden skapa lugn i Makedonien och Albanien, för att bygga upp ett gendarmeri i Persien och för att för Haile Selassie starta en officersskola i Etiopien.

Lars Ericson har nyligen, också på Historiska Media, utgivit *Svenska knektar. Indelta soldater, ryttare och båtsmän i krig och fred*. Den nya boken är, givetvis, synnerligen faktatät, men den är också väl illustrerad. Ericson förfaller aldrig till någon katalogaria med uppräknningar av en massa namn, utan de svenska insatserna sättes in i sina sammanhang. Läsaren får en bakgrund till krigen och de svenska insatserna. Trots det begränsade utrymmet ger författaren också en nyanserad presentation av diskussion som varit om vissa av insatserna, bl a om dem i Waffen-SS. Boken är ingalunda ett ensidigt äreminne över de olika svenska engagemangen. Här nämns t ex om hur svenska FN-officerare 1964 smugglade vapen till turkyprioterna och därmed gav en svår prestigeförlust för FN-styrkan och särskilt för den svenska bataljonen.

Boken torde kunna bli mycket nyttig genom sin rikedom på information. Allra bäst är kanske den utmärkta käll- och litteraturförteckningen. Dock saknar man en personförteckning.

I påfallande hög grad blir man mer allmänbildad genom läsningen. Själv visste jag t ex inte att Axel Gyllenkrok, som ville gå ut i tysk krigstjänst under första världskriget var förebild för överste Gyllenskalp vid 91:an Karlssons regemente, ej heller att greve Gilbert Hamilton, – den siste svenske officer som ledde kavallerianfall med blanka vapen (1918 och 1919) – är mannen bakom piptobaken "Greve Hamiltons blandning". Från amerikanska inbördeskriget presenteras utförligt dalkarlen Ernst von Vegesack, som avancerade till överste i Unionens armé. Ett annat mycket märkligt livsöde, som dock inte nämnes av Ericson, är Knut Oscar Broady, född Brundin, som också blev överste i Unionens armé men som i Sverige framför allt gjorde insatser i Baptistsamfundets och i nykterhetsrörelsens ledning.

Vid dispositionen av sitt arbete gör Ericson en uppdelning i: "Frivilliga stödda av en svensk hemmaopinion", "Yrkesverksamma militärer", "Idealister och äventyrare" samt "Internationella fredsbevarande operationer". Denna disposition kan ifrågasättas, eftersom den ger intryck av att det fanns en klar opinion i Sverige för insatser på den tyska sidan under första världskriget, för den vita sidan under Finlands inbördeskrig och för Finlands fortsättningskrig. Visst fanns sådana opinioner men förmodligen inte som majoritetsuppfattningar.

S.O.

Gunnar Artéus, red, *Svenska officersprofiler under 1900-talet*. 1996. 515 s.

Det finns många sätt att berätta historia på. Det kan sägas, att i föreliggande bok skildras det svenska försvarets historia under 1900-talets första sex decennier genom att 21 ledande officerare porträtteras. Deras levnadslopp och deras insatser för det svenska försvaret skildras. Och därmed ges en bild också av det svenska försvarets utveckling. Men också av det svenska samhällets utveckling och dess demokratisering.

Bland dem som porträtteras är Knut Bildt, Lars Tingsten, Jockum Åkerman, Olof Thörnell, Archibald Douglas, Axel Rappe d y, Alf Meyerhöffer, Carl-August Ehrensvärd, Stig H:son Ehrensvärd, Axel Ljungdahl och Nils Swedlund. Om recensenten då med en gång är otacksam och säger vilka han främst saknar, så blir det Carl Gustaf Hammar-skjöld, generalstabschef 1922–30, och Oscar Nygren, generalstabschef 1933–37. En kvadröjande nyfikenhet är också riktad mot generalerna Ivar Holmquist och Nils Rosenblad.

Gunnar Artéus på Militärhögskolan har samlat några duktiga skribenter för att uppgiften skall verkställas. De är Göran Andolf, Stellan Bojerud, Klaus-Richard Böhme, Lars Ericson, Björn Gäfvert, Sven-Ola Lindeberg, Ove Ljung, Bertil Nelsson, Erik Norberg, Thomas Roth, Lars Ulfving, Kent Zetterberg och Gunnar Åselius. I författarskaran finns således både officerare och professionella historiker. Graden av källstudier och dokumentation skiftar väsentligt. Påfallande nyttiga och genomarbetade uppsatser är Gunnar Åselius om Knut Bildt och Lars Tingsten och även Thomas Roths om Jockum Åkerman. Klaus-Richard Böhmes tre uppsatser om tre flygvapenchefer ger en god bild av detta vapenslags utveckling.

Flera av de biograferade officerarna var politiserande. Det gäller bl a Axel Rappe, Archibald Douglas och Alf Meyerhöffer. Om Rappe har Göran Andolf skrivit. Många av andras bedömningar av Rappe citeras. Det skulle ha varit bra om Andolf lite mer utmejslat sin egen bild av den kontroversielle generalen. Lars Ericson har skrivit om Douglas. Väl mycket använder författaren hartassen, då han behandlar Douglas' politiska ställningstaganden. Douglas var organiserad nazist på 1930-talet, och 1940 anlidade han Per Engdahl att hålla tal till dem som var förlagda i Bodens garnison. Mot denna bakgrund är det ganska märkligt att han 1944 blev arméchef. Meyerhöffer var inte bara privatpolitiserande. Han var riksdagsman för Nationella ungdomsförbundet/Nationella förbundet, så länge detta parti hade riksdagsledamöter, alltså till 1936. Meyerhöffer hjälptes i sin karriär efter kriget av Archibald Douglas och han motarbetades av C-A Ehrensvärd. Om striden mellan Meyerhöffer och Ehrensvärd handlar i stor utsträckning Sven-Ola Lindebergs artikel.

Förre överbefälhavaren Bengt Gustafsson har skrivit en introduktion till boken. Där reflekterar han på ett intressant sätt över personligheternas betydelse i historien, enkannerligen det svenska försvaret. Han lyfter också fram de stora förändringar som skett under 1900-talet när det gäller rekrytering till de högsta posterna. Under seklets första decennier spelade adlig börd och personliga relationer till kungen och hovet en icke oväsentlig roll. Under andra världskriget tillkom Försvarets läroverk, och de flesta överstar och generaler runt 1980 utgjordes av officerare som avlagt studentexamen på Försvarets läroverk.

Det är ett gott uppslag att i en volym skildra personer av betydelse inom ett viktigt samhällsområde. Det märks på författarna att de varit stimulerade av uppgiften. Vid läsningen funderar man över andra områden, där motsvarande böcker skulle kunna skrivas: Biskopar och andra kyrkoledare, företagsledare, fackliga ledare, ledare för folkrörelser.

S.O.

Nils Edling, *Det fosterländska hemmet. Egnahemspolitik, småbruk och hemideologi kring sekelskiftet 1900*. (Carlssons Bokförlag, Stockholm 1996)

Stockholmshistorikern Nils Edlings avhandling om den svenska egnahemspolitiken åren kring sekelskiftet är en mycket brett upplagd analys, som främst riktar sökarljuset mot egnahemspolitikens framväxt från ca 1880 till 1904 års riksdagsbeslut om egnahemslån. Språkbehandlingen är föredömlig och texten är i största allmänhet lättillgänglig. Författaren har gått igenom ett imponerande källmaterial, mestadels officiellt tryck och artiklar ur tidningar och tidskrifter.

Enligt författaren skall egnahemspolitiken analyseras i ett brett samhällsperspektiv och placeras in i den politiska kontexten åren kring sekelskiftet. Genom en analys av egnahemsfrågan vill Edling komma bort från vad han ser som den ensidigt industriella synen på samhällets modernisering och istället understryka både samhällets och kulturans starkt lantliga karaktär.

En för avhandlingen viktig avgränsning är att det är egnahemspolitiken på landsbygderna som undersöks. Den omfattande egnahemsrörelsen i städerna lämnas således utanför analysen. En avgränsning som i sig är problematisk och som ägnas mer uppmärksamhet nedan.

Utgångspunkten för studien tas under 1880-talet då man på allvar börjar diskutera lantbrukets "arbetarfråga". Problemet var tvåfaldigt. Dels det ökande antalet jordlösa och dels den allt mer omfattande inflyttningen till städerna. Avgörande för problemformuleringen kring landsbygdens "sociala fråga" blev därför tillgången på jord. Hem och jord kopplades samman och därmed var, menar Edling, fundamentet till egnahemspolitiken lagt.

Under slutet av 1890-talet etablerades egnahemsbegreppet i den politiska diskursen, men tonvikten lades nu på den allt mer uppenbara bristen på lantarbetare till följd av den omfattande utflyttningen. Detta kom också att styra den år 1899 tillsatta egnahemskommitténs arbete. Synen förändrades dock återigen i samband med att emigrationen kom att uppfattas som det stora samhällsproblemet. Egnahemsfrågans tidigare koppling till tillgången på billig arbetskraft inom jordbrukssektorn förbyttes nu i en strävan efter att förhindra den ymniga emigrationsströmmen genom att erbjuda bärkraftiga småbruk i Sverige; nationalismen och hemideologin flätades därmed intimt samman.

Edling menar därför att fram till riksdagens beslut 1904 om att bevilja statslån till egna hem hade "egnahemsfrågan och dess lösning successivt omformats och utvidgats". Problemformuleringen blir därför fruktbar menar Edling, eftersom "den ställer aktörerna och deras kontinuerliga arbete med politikens konstruktion i centrum och den uppmärksammar de framställningsordningar, diskurser, som bygger upp politiken". Intressant är också kopplingen till det danska husmanssystemet som sågs som en förebild för den svenska egnahemspolitiken. Utgångspunkten var då inte någon förskönad bygderomatik, utan man ansåg helt enkelt att småjordbruket var den mest rationella och högproducerande formen av jordbruk.

Ett av de mer fruktbara vetenskapliga resultaten av Edlings avhandling är att han på ett övertygande sätt visar hur en social fråga politiseras och blir till en politisk nyckelfråga, hur kunskapsproduktion och politisering hänger intimt samman.

En rad principiella frågor av metodisk och teoretisk karaktär reser sig emellertid vid genomläsningen av Edlings arbete. Avhandlingen andas tveksamhet när det gäller syfte och problemformulering. Även om det övergripande syftet är att skildra egnahemsfrågans framväxt och politisering åren kring sekelskiftet, möter läsaren i det inledande kapitlet en rad olika syften och frågeställningar; allt från att undersöka aktörernas "verklighetsbeskrivningar", "hur de uppfattade sin samtid och framtid" (s 13), till "självbildet hos ett samhälle stätt i omvandling" (s 14). En mer samlad bild av syften och frågeställningar hade varit önskvärd.

Egnahemsfrågans bredd bidrog till att den fick stöd i många politiska läger. Efterhand utvecklades frågan emellertid till en av liberalernas huvudfrågor – som en viktig del av

ett socialliberalt projekt. Edling menar att egnahemsfrågan blev den viktigaste politiska frågan för liberalerna genom att de med denna breda sociala fråga skulle mobilisera landsbygdsbefolkningen för den liberala politiken.

I likhet med många historiker som har till uppgift att skriva en politisk frågas historia hamnar Edling i metodiska svårigheter. Risken är uppenbar att man förstorar betydelsen av den fråga man är satt att undersöka. Edling, menar jag, förstorar egnahemsfrågans betydelse för den liberala politiken. Genom att så starkt betona egnahemsfrågan som det stora liberala projektet och därmed tona ner andra viktiga politiska frågor, förpassas de sistnämnda till politiska nulliteter. Man kunde exempelvis driva samma tes kring liberalerna och nykterhetsfrågan och hävda att den var den stora liberala frågan åren kring sekelskiftet. En mer framkomlig väg hade varit att contextualisera egnahemsfrågan, att tydligare placera in frågan i det liberala idékomplex som växer fram vid sekelskiftet. Egnahemsfrågan borde då rimligen ha analyserats knuten till rösträttsfrågan, nykterhetsfrågan, de liberala arbetarföreningarna, föreläsningföreningarna och den tidiga Kooperationen.

Edling visar också tydligt hur egnahemsfrågan blev ett medel i kampen mot den framväxande socialismen. Här blir dock Edlings avgränsning, att enbart studera egnahemsrörelsen på landsbygden, ett problem. Det socialistiska "hotet" var störst i städerna och bilden av det egna hemmet och kampen mot socialismen hade ytterligare förstärkts om man också studerat den omfattande egnahemsrörelsen i städerna.

Ett problem som också blir uppenbart är Edlings förhållande till vad som är historiens drivkrafter. För det första arbetar han med begreppen diskurs, ideologi och överideologi närmast som synonyma begrepp, utan att tydligt klargöra hur han teoretiskt använder sig av dem. Man blir som läsare också tveksam till om undersökningen huvudsakligen bör betraktas som en aktörsorienterad studie eller en diskursiv analys. Otvivelaktigt är det så att ett mycket stort – kanske alltför stort – utrymme ägnas åt "gubbarna" i riksdagen och det politiska etablissemanget. Den ideologiska bakgrunden kopplad främst till hemideologin och nationalismen, som placerats långt bak i avhandlingen, kunde med fördel kommit före diskussionen kring de politiska reformerna och riksdagsdebatterna. Det var ju ändå denna ideologiska grund som var en förutsättning för egnahemsfrågans plats i riksdagen.

En ytterligare omständighet som gör det svårt för läsaren att orientera sig är att avhandlingen saknar en mer samlad och systematisk forskningsöversikt. Även om Edlings avhandling är en både bredare och djupare framställning av egnahemsfrågan än vad som tidigare utkommit, saknas en explicit diskussion kring hans egen positionering i relation till exempelvis Olle Gellerman *Staten och jordbruket 1867–1918* (1958) och Tomas Germundsson *Landsbygdens egnahem: Egnahemsrörelsen, småbruket och landskapet i sydsvenskt perspektiv* (1993).

Avslutningsvis några rader om Edlings tidsavgränsning. Att sluta med riksdagsbeslutet 1904 kan till förstone synas logiskt, men när Edling själv i slutet av avhandlingen under rubriken "Vad som sedan hände" diskuterar utvecklingen efter 1904 års riksdagsbeslut, tangerar han det problematiska med att sluta just 1904. Egnahemspolitiken på landsbygden blev ju ett misslyckande och en analys av "efterklokheten diskussion" hade möjligen gett ytterligare perspektiv på denna mycket intressanta socialpolitiska fråga.

Lennart Johansson

Ylva Stubbergaard, *Stat, kris och demokrati. Lapporörelsens inflytande i Finland 1929–1932*. (Arkiv Avhandlingsserie 45, 1996)

I den statsvetenskapliga avhandlingen *Stat, kris och demokrati* av Ylva Stubbergaard har författaren för avsikt att undersöka "hur aktörer inom staten agerar vid demokrati-kriser". Två huvudfrågeställningar ställs i centrum: *hur kan* och *hur har* aktörer inom

staten agerat vid demokratikriser. Avsikten är att med utgångspunkt i den teoretiska diskussionen kring struktur och aktör och den teoribildning som benämns "nyinstitutionalism" konstruera ett analyschema. I detta schema är det främst de statliga aktörernas autonomi som ställs i fokus. Det handlar här om att utveckla ett analyschema med vilket Stubbergaard strävar efter att skapa mer generella antaganden om hur dessa inomstatliga aktörer *kan agera*. Detta analyschema skall sedan användas för att belysa den andra huvudfrågeställningen, hur dessa aktörer faktiskt *har agerat* vid demokratikriser. I centrum för sistnämnda frågeställning ställs den antidemokratiska Lapporörelsen som rönt ett inte obetydligt inflytande i finsk politik åren 1929–1932. Lapporörelsen har valts som exempel därför att rörelsens verksamhet bidrog till en stor osäkerhet vad gäller statens agerande. Det fanns både de som stödde och de som motarbetade Lapporörelsen inom den finska statsmakten.

Avhandlingsämnet ges också en inte oviktig samhällsrelevans med tanke på de utmaningar från icke-demokratiska krafter som de europeiska staterna idag har att kämpa emot. Med Stubbergaards ord diskuteras "paradoxen med att en demokratisk stat kan behöva skydda demokratin med odemokratiska medel mot grupper, som utnyttjar sina civila och politiska rättigheter".

Analysramen har bl. a. till uppgift att problematisera enskilda aktörer inom staten och hur dessa agerar på antidemokratiska krav från det civila samhället. Med politiska aktörer avses främst institutioner. Vad gäller Stubbergaards inställning till relationen mellan struktur och aktör, som är en viktig del av analysen, intar hon vad som idag närmast kan ses som en traditionell syn, d. v. s. att det finns ett ömsesidigt beroende mellan strukturerna och aktörerna. Analysramen byggs upp av en rad "disparata teorier" och författaren säger uttryckligen att hon föredrar det "eklektiska tillvägagångssättet". Det är visserligen positivt att man numera vanligen intar en öppen hållning gentemot skilda teoretiska konceptioner, men termen "eklektiskt" har ju inte en odelat positiv klang inom forskarvärlden. Även i denna avhandling har denna teoretiska öppenhet sitt pris. Det blir stundtals mycket svårt att följa med i de teoretiska resonemang som ligger till grund för analysmodellen. Även om författaren är medveten om det problematiska med exempelvis begreppsparet stat-civilt samhälle, institutioner, autonomi, strukturer och aktörer, inger mångfalden av teorier som används en viss förvirring både vad gäller begreppsdefinitioner och val av analysnivå. Analysramen känns därför i många fall teoretiskt "överlastad".

Det är därför inte helt lätt att på några få rader sammanfatta analysramens huvuddrag. Tydligt är dock att Stubbergaard fäster stor uppmärksamhet vid hur aktörerna inom staten hanterar de demokratiska principerna. Statens institutioner (aktörerna) tillskrivs självständighet vad gäller politikens utformning, men man agerar alltid i relation till samhället i övrigt. Autonomibegreppet är också centralt i analysen och används för att belysa aktörernas handlingsfrihet och -förmåga. En av analysramens huvuduppgifter är således att skapa möjligheter för att undersöka "om de demokratiska principerna blir institutionaliserade och får en reell betydelse för aktörer inom staten" – om de blir normgivande – när den demokratiska organiseringen ifrågasätts och hotas. Staten skall alltså försvara de demokratiska principerna och frågan är hur staten använder dessa principer – både de formella och informella – i en krissituation. Är de ett "hinder" eller ett "stöd" för ett aktivt handlande?

Efter en lång och stundom snårig väg för att skapa denna teoretiska analysram blir det så dags att pröva densamma på demokratikrisen i Finland 1929–1932. Studien av Lapporörelsen bygger på tidigare forskning och har formen av en kronologisk genomgång av dess verksamhet.

Hur använder då författaren den framarbetade analysramen och hur appliceras den på den empiriska undersökningen kring Lapporörelsen? Genomgången av den politiska utvecklingen i Finland åren 1929–1932 är tämligen konventionell och tangerar en rad problem som svårligen kan anses som fundamentala för hur aktörerna inom statsmakten agerat för att möta Lapporörelsens krav. Den teoretiska analysen är också mer implicit

i dessa kapitel. Kopplingen till analysramen görs istället i ett avslutande kapitel där författaren konstaterar att staten faktiskt hade handlingsfrihet i sin relation till Lapporörelsen. Det fanns inledningsvis ett utbrett stöd för Lapporörelsen inom staten; man var villig att införliva Lapporörelsen i den politiska beslutsprocessen. Staten gav ständigt efter för Lapporörelsens krav på inskränkningar i de demokratiska fri- och rättigheterna. Det intressanta blir att staten först inkluderade denna antidemokratiska rörelse för att sedan neutralisera den genom att man kraftfullt stoppade upproret i Mäntsälä.

Vilka strukturer var det då som hindrade respektive möjliggjorde ett agerande från statsmaktens sida? Stubbergaard menar att de demokratiska principerna inte hade institutionaliserats fullt ut, att det fanns institutionella motsättningar mellan demokrati och nationalism. Demokratin kunde därför först institutionaliseras sedan "den hade anpassats till en av de bärande principerna som ingick i den nationalistiska institutionen, nämligen antikommunismen". Det fanns hos den finska staten både en "tillräcklig autonomi och vilja för att förhindra en statskupp. Autonomi hade stärkts när den nationella- och den demokratiska principen inte längre stod i konflikt med varandra".

Om man då avslutningsvis ställer Stubbergaards analysram mot de konkreta resultaten i undersökningen frågar man sig vad hon åstadkommit för nytt i relation till tidigare forskning. Även om den framarbetade analysramen består av ett stort antal svårtillgängliga och disparata teoribildningar som säkerligen kan användas av flera forskare på ett mer generellt plan, undrar man om analysramens komplexitet verkligen står i proportion till de vunna resultaten. Genom en mer historiskt inriktad metod och med en diskussion kring begrepp som politisk kultur, tror jag att man med hjälp av tidigare forskning kring Lapporörelsen skulle ha nått en rad intressanta resultat, utan en alltför ambitiös teoridiskussion och analysram.

Lennart Johansson

Bengt Nilsson, *Kvinnor i statens tjänst – från biträden till tjänstemän. En aktörsinriktad undersökning av kvinnliga statstjänstemäns organisering, strategier och kamp under 1900-talets första hälft*. Acta Universitatis Upsaliensis, Studia Historica Upsaliensis 179. Uppsala 1996. (335 s.)

Bengt Nilsson har med sin brett upplagda undersökning av kvinnor i statstjänstemannakåren under första hälften av 1900-talet gett ett viktigt bidrag till den arbetarhistoriska forskningen. Statstjänstemännen är liksom flera andra tjänstemannagrupper ett fält som arbetarhistorikerna i stor utsträckning förbiset. I stället har intresset ofta riktats in på traditionella, manligt dominerade industriarbetargrupper. Nilsson studerar hur statstjänstemannagruppen började feminiseras, hur kvinnorna tidigt organiserade sig för att förbättra sin ställning och hur deras sårorganisation så småningom övergär till att bli en del i ett större tvåkönat fackligt kollektiv. Genom inriktningen på studien med analyser av motiven för myndigheterna att anställa kvinnor i kontorsbefattningar och äldre manliga tjänstemäns reaktion på detta, liksom på det fackliga spelet runt frågan om kvinnlig sårorganisering eller inte bidrar avhandlingen också till att belysa genusfrågor.

Som redan framgått kan Nilssons avhandling falla in såväl under arbetarhistoria som kvinnohistoria. Jag menar dock att det inte är frågan om antingen eller. I stället vill jag peka på att Nilsson i sina teoretiska ståndpunkter säger sig vilja utgå både från klass och genus. Att säga sig vilja kombinera dessa båda perspektiv är inget ovanligt. Men det är inte alltid kombinationen blir tydlig i empiriska undersökningar. Hur lyckas då Nilsson? Synnerligen väl vill jag svara. I den empiriska analysen av Tullverket, Riksbanken och Riksförsäkringsanstalten vävs mönster samman, och det ges en bild av de kvinnliga anställdas situation såväl från en klass – som könsståndpunkt. Därvidlag drar Nilsson

slutsatserna att staten, som köpare av arbetskraft, hade ett starkt intresse av kvinnlig arbetskraft. Intresset blev särskilt stort under den organiserade kapitalismen då antalet uppgifter för staten växte. Tillsammans med nya tankar om arbetsorganisation medförde detta uppkomsten av nya kontorsyrken med rutinbetonade och mindre kvalificerade arbeten. Dessa arbetsuppgifter blev, p.g.a. de lägre kvalifikationskraven och ett medvetet anställande av kvinnor, lägre avlönade. Eftersom det också antogs att kvinnors tid på arbetsmarknaden var begränsad såg man det som en fördel att anställa dessa, då de inte ställde några krav på karriärmöjligheter.

Att kvinnor anställdes i okvalificerade yrken och som man trodde endast för en kort del av livet innan de skulle gifta sig gjorde att det till en början inte restes något större motstånd från de manliga statstjänstemännen. Det var först när de insåg att kvinnorna stannade kvar i yrket under en stor del av sitt liv, och i själva verket utmanade den manliga överordningen genom att kräva karriärmöjligheter som ett motstånd mot feminiseringen började resas. Detta motstånd blev särskilt tydligt inom Tullverket med sina många lågutbildade män. För dessa utgjorde medelklasskvinnor med högre utbildning än de själva ett reellt hot. Samtidigt såg de högre tjänstemännen hellre att kvinnor ur deras egen klass avancerade än att lägre manliga tjänstemän med proletär bakgrund gjorde det. Inom detta verk satte således, enligt Nilsson, både höga och låga tjänstemän klass före kön.

I sin strävan efter bättre arbetsvillkor organiserade sig kvinnorna. Den ledande organisationen var Föreningen Kvinnor i Statens Tjänst (KST), som främst kämpade för rätten till ordinarie anställning. Men också andra kvinnoorganisationer, sammanbundna i mer eller mindre informella nätverk, hade betydelse i denna kamp. Den kvinnliga särorganiseringen inom yrkesgruppen är näst intill unik i Sverige genom sin långa existensperiod. Centralt för Nilssons arbete blir därför att analysera varför särorganiseringen upphörde 1953, då KST "beslutade om kapitulation" (s. 267) och gick upp i Civila Statsförvaltningens Tjänstemannaförbund (CST). Detta uttryckssätt pekar på att kampen om särorganisationsfrågan hade varit hård och långvarig. I sin förklaring till varför den upphörde tycker jag dock att Nilsson tappar i sin analys. Nu är det inte längre en analys utifrån klass eller genus som blir gällande. I stället framträder en organisationsteoretisk förklaringsmodell. Nilsson utgår i sin förklaring från att "de kvinnliga kontorsbiträdenas önskan om att bibehålla sin särorganisation kom i direkt konflikt med kravet på en 'modernisering' av tjänstemannarörelsen och dess förverkligande" (s. 249).

Kanske kunde i stället en annan hypotes prövas. När kvinnorna genom sin egen fackliga kamp uppnått samma rättigheter som männen kunde de ju upplevas som ett allt starkare hot. Detta blir ännu mer accentuerat om man också tar förändringarna av arbetsprocessen i beaktande. Genussystemet började bli lösare. Då kan en manlig strategi, där man genom en effektivitetsretorik driver kvinnorna in i en gemensam facklig organisation dominerad av män ses som ett sätt att förhindra en utveckling från den manliga överordningen. Detta är nämligen ett av resultatet av särorganiseringens upphörande. Flera olika studier har också pekat på att kvinnor ofta missgynnas i traditionella manliga organisationsstrukturer.

Bengt Nilssons avhandling ger som nämnts ett viktigt bidrag till den moderna arbetarhistoriska forskningen. Avhandlingen är dessutom synnerligen välskriven, lättläst och pedagogiskt väl upplagd, med tydliga delfrågor efter hand som läsaren förs in i nya problem. Detta gör att boken inte bara är läsvärd för den professionelle historikern utan också för en bredare allmänhet. För fackligt intresserade statstjänstemän kan den dessutom bidra till ett stärkande av den egna identiteten.

Mats Greiff

Karl N. A. Nilsson, *Svensk överklassnazism 1930–1945*. Carlssons bokförlag, Stockholm 1996. 281 s.

Jubileer för firande av viktiga historiska händelser avsätter alltid spår i bokutgivningen. Så även femtioårsminnet av andra världskrigets slut. Under 1996 utkom tre arbeten som beskriver och analyserar det politiska tillståndet i Sverige de år då Nazityskland dominerade Europa: Sverker Oredssons *Lunds universitet under andra världskriget. Motsättningar, debatter och hjälpsatser*; Gunnar Richardssons *Beundran och fruktan. Sverige inför Tyskland 1940–42* och Karl N. A. Nilssons *Svensk överklassnazism 1930–1945*.

I Karl N. A. Nilssons bok skildras den flora av nazistiska och naziorienterade organisationer som fanns i Sverige. Stor uppmärksamhet ägnas Samfundet Manhem, Riksföreningen Sverige-Tyskland och tidningen Dagsposten. Nilsson diskuterar vidare officerskåren och antikommunismen samt dåtidens politiska diskurs; vad som kunde sägas.

Nilsson arbetar i traditionen från Holger Carlsson och Armas Sastamoinen, d.v.s. utifrån ett renodlat aktörsperspektiv. En mängd personer presenteras och deras inbördes relationer kartläggs omsorgsfullt. Det valda perspektivet ger författaren goda möjligheter att bekräfta sina teser; att nazismen i Sverige i stor utsträckning var ett överklassfenomen och att sammanhållningen inom överklassnazismen, trots den organisatoriska splittring, var god.

En av anledningarna till att Nilsson lyckas visa på nazismens relativt stora spridning inom överklassen är den inklusiva definition av nazism han använder sig av. Det är svårt att avgränsa nazism, fascism, radikalkonservatism och allmän högerextremism från varandra och från andra ideologier. De scheman som tagits fram av olika forskare för att avgränsa dessa rörelser inbördes och från andra partier och ideologier – t.ex. de som konstruerats av Ernst Nolte, Stanley Payne och Lauri Karvonen – är inte fullständigt överlappande. Det är emellertid att göra det för enkelt för sig att som Nilsson använda nazism som en samlingsbeteckning för alla de högerextrema rörelserna i Sverige vid denna tid och därmed klassificera alla som hade beröring med dessa rörelser och föreningar som nazister. Författaren visar visserligen övertygande på det godtyckliga i klassificeringen av de svenska fascistiska, högerextrema och nazistiska rörelserna och organisationerna och han har onekligt en poäng i att de som önskade en tysk seger och en svensk anpassning till Tyskland inte bara var allmänt tyskvänliga utan de facto accepterade den nazistiska ideologin. Inte desto mindre är det, enligt mitt förmenande, nödvändigt att göra en distinktion mellan åtminstone nazister (definierade som medlemmar i nazistiska partier och organisationer) och pronazister. (Kategoriseringsproblemet kvarstår visserligen delvis, eftersom det inte är självklart huruvida ett parti skall klassificeras som nazistiskt eller ej, men distinktionen möjliggör i alla fall en grovsortering.) Det främsta skälet till att göra en dylik åtskillnad är att man reducerar risken för anakronistiska bedömningar. Vi kan ta inställningen till den parlamentariska demokratin och rastänkandet som exempel. En svensk politiker som år 1933 inte var övertygad om den parlamentariska demokratis värde i sig, ansåg det önskvärt att bevara den svenska folkstammens renhet och dessutom hade en organisk nationsuppfattning *behöver inte* vara nazist. Han kan lika gärna vara högerman eller bondeförbundare. Det är först i vårt tillbakablickande efterhandsperspektiv hans åsiktskomplex framstår som nazistiskt.

Vad vi nu uppfattar som nazistiskt tankegods var således i viss utsträckning politiskt allmångods *då*, vilket möjligen är en förklaring till nazismens relativt begränsade politiska framgångar i vårt land; det som inte är partiskiljande är inte heller politiskt mobiliserande. Trots att jag inte delar Nilssons syn på hur man skall definiera nazism anser jag att *Svensk överklassnazism 1930–1945* är en nyttig bok. Till bokens förtjänster hör bl.a. ett utmärkt personregister. Nilssons idoga arbete i diverse personarkiv har resulterat i att bilden av den svenska nazismen blivit tydligare. Hans undersökning av svenska officerares attityder för t.ex. osökt tankarna till Norbert Elias arbete *Tyskarna och civilisationens bräcklighet*.

Lars M. Andersson

Sverker Oredsson, *Lunds universitet under andra världskriget. Motsättningar, debatter och hjälpsatser*. Lunds universitetshistoriska sällskap. Årsbok 1996. 242 s.

Under 1990-talet har intresset i hög grad riktats mot ställningstaganden till nazismen och Hitlertyskland under 1930-talet och andra världskriget. En grundläggande kartläggning av nazismen i Sverige kom med Heléne Lööws avhandling "Hakkorset och Wasakarven" 1990. Ett engagerat inlägg om svensk flyktingpolitik under 1930-talet hade redan tidigare gjorts av Steven Koblik i boken "Om vi teg skulle stenarna ropa" (1987). I än skarpare ordalag upprepas anklagelserna för likgiltighet och undfallenhet inför nazismen i boken "När Sverige teg om nazisternas förföljelser" (1991) av Ingrid Segerstedt Wiberg och Ingrid Lomfors. Längst i detta avseende går Maria-Pia Boëthius i boken "Heder och samvete. Sverige under andra världskriget" (1991), där hon öppet – om än på mycket svaga grunder – beskyller den svenska regeringen för att medvetet ha stött Tyskland under kriget. En mera nyanserad framställning ger Gunnar Richardson i "Beundran och fruktan. Sverige inför Tyskland 1940–1942" (1996), där han granskar några olika yrkesgruppers – och därvid främst officerarnas – hållning. Samma problem men begränsat till endast prästerskapet har Lars Gunnarsson tagit upp i sin avhandling "Kyrkan, nazismen och demokratin" (1995).

Det är således ett mycket aktuellt och angeläget ämne som Sverker Oredsson tar upp till behandling i boken "Lunds universitet under andra världskriget". Hans grundläggande frågeställning är: "Hur var opinionerna inom universitetet? – opinionerna om det som världskriget idémässigt rörde sig om, i första hand för och emot nazismen och nationalsocialistiska idéer; härigenom också för och emot demokratin. Sammankopplad med dessa opinioner är inställningen till olika länder, inte minst de nordiska grannstaterna, och synen på vad som är värdefullt i det svenska kulturarvet."

Undersökningen gäller hela universitetet, såväl lärare som studenter. Som "nazist-sinnad"/"pronazistisk" betecknar Sverker Oredsson de "som önskar, att Nazityskland skall vinna världskriget, alltså önskar, inte bara tror så", understryker han och tillägger att begreppen också gäller "den som anammat de viktigaste delarna av det nazistiska tankegodset, framför allt dess rasidéer med antisemitismen".

Som en andra vidgad uppgift ställer Oredssons sig "den nödvändiga jämförelsen med opinionsläget i övrigt i landet" och framhäver att "även om intressefokus är riktad mot Lunds universitet, blir undersökningen också något av en intellektuell historia om Sverige under andra världskriget, där ledmotiven är synen på nazismen, demokratin, det nordiska och det svenska". Att förhållandena vid Lunds universitet skulle spegla dem i landet som helhet ger han dock inga belägg för. Inte heller har han i sin bok gjort några jämförelser med opinionsläget i landet i övrigt – med undantag endast för några löst skisserade jämförelser med förhållandena vid Uppsala universitet. Men detta föringrar ingalunda värdet av hans arbete: det bör bedömas inom de ramar han genomfört sin undersökning – inte efter en kanske något förhastad problemformulering i inledningen.

Sverker Oredsson redovisar i sitt arbete omsorgsfullt debatter och opinionsyttringar bland lärare och studenter i Lund från Hitlers maktövertagande 1933 fram till krigets slutskede 1945. I motsats till sina tidigare nämnda föregångare är han därvid noga med att inte bara registrera uttrycken för nazism och tyskvänlighet utan uppehåller sig också utförligt vid de antinazistiska reaktioner, som Hitlers politik utlöste såväl under 1930-talet som under kriget. Bland dessa senare kan nämnas de skarpt formulerade omdömena om Hitlers "Machtübernahme" 1933, som ett antal Lunda-akademiker gav uttryck för, samt den aktiva antinazism som tidskriften "Ateneum" och "Nordeuropa" gjorde sig till talesmän för. Under kriget följdes detta upp av bl.a. boken "Tidsspegel", där tio Lundaprofessorer 1942 med skärpa tog ställning mot nazismen och Hitlertyskland samtidigt som de hyllade de demokratiska värdena.

Sverker Oredsson refererar utförligt och analyserar de olika studentföreningarnas ställningstaganden, debatterna vid kårmötena och motsättningarna vid valen till studentkårens olika förtroendeuppdrag. Stor vikt lägger han därvid på det kårmöte, som i

mars 1939 med stor majoritet antog ett uttalande mot att tio tyska judiska läkare skulle beviljas inrese- och uppehållstillstånd. Detsamma gäller den protest mot Torgny Segerstedts "landskadliga journalistik", som ett antal köpmän i Göteborg tagit initiativ till och som ett stort antal professorer vid Lunds universitet i december 1939 anslöt sig till. Samtidigt sticker han inte under stol med att en analys av valen av ordförande och vice ordförande samt Lundagårdsutskott ger en annan bild. "När en tydligt antinazistisk kandidat i Lunds studentkår ställdes mot en mer pronazistisk, då vann nästan ständigt den antinazistiske kandidaten", konstaterar han sålunda i sin sammanfattning. Enda undantaget var valet av Lundsgårdsredaktionen hösten 1941, då resultatet av valet genom en kupp blev ett annat. Få månader därefter – i februari 1942 – tvingades dock denna redaktion att avgå efter ett med stor majoritet uttalat misstroendevotum. Under den återstående delen av 1942 – från mars månad, när Tysklands makt stod på sin höjdpunkt – intog Lundastudenternas kårorgan en klart antinazistisk hållning, vilket också samvetsgrant redovisas av Sverker Oredsson.

I sin sammanfattning ställer slutligen Sverker Oredsson frågan om pronazismen var mer utbredd i Lund än vid andra universitet och högskolor. Efter diverse överväganden blir hans svar "att det fanns flera kända utslag av pronazism i Lund än vid andra lärosäten". Det kan emellertid diskuteras om denna slutsats står i överenskommelse med det av författaren själv så omsorgsfullt presenterade materialet.

Vad gäller lärarnas – d.v.s. främst professorernas – ställningstagande bygger Sverker Oredsson bl.a. på det relativt stora antal av dessa, som anslöt sig till protesterna i december 1939 mot Segerstedts "landsskadliga journalistik". Bland de lärare, som i detta sammanhang betecknas som pronazister finns emellertid några som i andra sammanhang framträtt som antinazister. Sålunda återfinnes t.ex. professorn i oftalmologi, Sven Larsson, och professorn i österländska språk, Sven Dederling, i februari 1942 på Georg Kahlsons lista över de professorer, som betraktades som klart antinazistiska. Även professorn i engelska, Eilert Ekwall, markerade i många andra sammanhang sitt ställningstagande mot nazismen. Detsamma gäller f.ö. flera av de andra namnen på protesten mot Segerstedts journalistik. Det kan i detta sammanhang nämnas, att professorn i ekonomisk historia i Stockholm, Eli Heckscher, samtidigt offentligen uttalade sig för en tillfällig suspension av tryckfrihetslagen för att undvika ingripanden av främmande makt. Som jude och ledande liberal debattör lär Eli Heckscher knappast kunna misstänkas för att vara pronazist. Sverker Oredssons kriterium för beteckningen pronazist är sålunda i många fall diskutabel och i några direkt missvisande.

Vidare har Sverker Oredsson inte gjort någon klar skillnad mellan de som var pronazister av ideologiska motiv och de som var tysklandsvänner av endast traditionella skäl. Ett exempel på detta senare är ärkebiskopen Erling Eidem, som genom att kvarstå som ordförande i den nazistdominerande Lutherakademien till 1943 samt göra flera resor till Tyskland, enligt Oredssons kriterier borde ha betecknats som pronazist. Så har också blivit fallet med flera av professorerna i Lund. En konsekvens därav blir också att de verkliga nazisterna, de vars ställningstagande dikterades av antidemokrati, rasideologi och antisemitism, såsom Hugo Odeberg, Karl Olivecrona, Gottfrid Carlsson och Herman Nilsson-Ehle, slipper alltför lindrigt undan. Även några av de mest framträdande nazisterna inom studentkåren – såsom exempelvis Hjalte Hultén – har på detta sätt i Sverker Oredssons framställning försvunnit bland mängden.

Huvudsatsen i Sverker Oredssons undersökning – "att det fanns fler kända utslag av pronazism i Lund än vid andra lärosäten" – synes inte vara utan vidare berättigad på grundval av det material, som han framlagt i sin bok. Ett viktigt led i bevisföringen saknas sålunda helt: en undersökning av andra ledet i jämförelsen, förhållandena vid övriga lärosäten.

De officiella organ, där studenternas opinion kom till uttryck, var Ergo i Uppsala, Gaudeamus i Stockholm samt den Götheborgske Spionen och Lundagård. En genomgång av och jämförelse dem emellan under åren 1940–43 ger en delvis annan bild av studenternas ställningstagande än den Sverker Oredsson tecknat. Starkast tog studen-

terna i Göteborg och Stockholm avstånd från nazismen. Men också Ergo i Uppsala och Lundagård talade i detta avseende klarspråk. I Lundagård markeras detta bl.a. av ledare skrivna av Carl Fehrman, Per Eckerberg och Håkan Strömberg samt artiklar av Paul Lindblom och Jarl W. Donner. Kärnmötets misstroende votum mot den av Magnhild Rydén ledda lundagårdsredaktionen på grund av dess övertramp i artikeln om behandlingen av rektor Seip vid Oslo universitet ger också ett klart belägg för den starka antinazistiska hållning, som en klar majoritet av studenterna i Lund intog.

Resultatet av genomgången av de fyra studentkårernas officiella organ stämmer inte med det huvudintryck Sverker Oredssons bok givit – eller i varje fall så som det på många håll tolkats – att det bland studenterna i Lund åren 1940–42 fanns många pronazister. Tvärtom har undersökningen visat att en stor majoritet av studenterna såväl i Lund som i Sverige i övrigt under kriget intog en klart avvisande hållning mot nazismen och Hitlertyskland. I klara verba formulerades detta bl.a. i ett gemensamt uttalande inför den 17 maj 1942 under titeln ”Norge och vi”, som var undertecknad av samtliga kuratorer och medlemmar av kårpresidierna vid de fyra lärosätena. Dagens Nyheter kommenterade: ”Studenterna sjunger ut vad de tänker och känner – och det är en glädje att höra det”.

Vad beträffar lärarna vid Lunds universitet har däremot Sverker Oredssons slutsats mera fog för sig. Ett antal av dessa framträdde i såväl sin forskning som i den offentliga debatten som företrädare för en rent nazistisk ideologi: Professorn i processrätt, Karl Olivecrona, hävdade sålunda i sitt centrala vetenskapliga verk ”Om lagen och staten” samma grundsyn om den starkares rätt d.v.s. om lagen, makten och våldet, som bildar basen för nazismens stats- och rättsuppfattning; professorn i nya testamentets exegetik, Hugo Odeberg, gav i olika sammanhang uttryck för en antisemitism, som låg helt i linje med den tyska nazismens program; professorn i genetik, Herman Nilsson-Ehle, gjorde sig som rasbiolog i såväl vetenskapliga som populära sammanhang till talesman för en rent nazistisk rasism och antisemitism; samt slutligen historieprofessorn Gottfrid Carlsson som hyllade Hitler som den starke ledaren i kampen mot kommunism och judendom. Dessa fyra professorer, som alla gav mycket uppmärksammat uttryck för sina nazistiska ställningstaganden, får dock inte skymma det faktum att majoriteten av de akademiska lärarna i Lund bestämt tog avstånd från nazismen och dess ideologi. Så exempelvis inom stora och ideologiskt centrala ämnesområden som litteraturvetenskap, konsthistoria, filosofi och statskunskap.

I Uppsala framträdde endast chefen för det rasbiologiska institutet, professor Herman Lundborg, som talesman för en rent nazistisk ideologi. Även om en stor majoritet av de akademiska lärarna i Uppsala var starkt nationellt och konservativt orienterade, gav de aldrig uttryck för antidemokratiska eller nazistiska tankegångar. Sverker Oredsson pekar i detta sammanhang bl.a. på hur de konservativa i Lund – i motsats till dem i Uppsala – anslöt sig till Nationella ungdomsförbundet och därmed bröt med landets demokratiska högerparti, vars ledning f.ö. i hög grad rekryterades av akademiker från Uppsala. Oredssons framställning av förhållandena och tolkning av orsakssammanhang är på denna punkt av stort intresse, även om det samtidigt dock borde ha framhållits, att just nationella ungdomsförbundets främste ideolog i Lund, historikern Sture Bolin, under kriget framträdde som en av de ledande antinazisterna liksom övriga lärare och studenter vid hans högre seminarium i historia.

Sverker Oredssons bok om Lunds universitet under andra världskriget redovisar utförligt och omsorgsfullt motsättningar, debatter och ställningstaganden till nazismen under mellankrigstiden och andra världskriget. I likhet med alla dem som behandlat samma ämne inom andra grupper i samhället, har Sverker Oredsson dock inte helt förmått att frigöra sig från efterkrigstidens reaktion mot nazismen och behandla ämnet helt utan anakronistiska moraliska värderingar. Hans slutsatser är dock försiktigt omgärdade med reservationer. I referat och recensioner har dessa inte beaktats och hans bok har därför tagits till inäkt för en ”akademisk nazism”, som jämfört med andra samhällsgrupper knappast är berättigad.

Men även om Sverker Oredssons slutsatser i några fall kan diskuteras, har han i sitt arbete givit ett gott underlag för vår kännedom om händelser och ställningstagande vid Lunds universitet under denna epok. I den offentliga debatt, som boken givit upphov till, har dock resultaten i viss mån kommit att förvanskas. All uppmärksamhet har koncentrerats på beläggen för tyskvänlighet och nazism – något som påtalas med moralisk indignation och som givit ett underlag för sensationsjournalistik och stora rubriker – medan de många motinstanser, som Sverker Oredsson noggrant noterat, förbigåtts med nästan total tystnad. Den helhetsbild, som en noggrann läsning av boken ger – och än mer ett studium av det källmaterial som legat till grund för densamma – överensstämmer inte med slutsatserna och än mindre med de ensidiga referat därav, som präglat den offentliga debatten.

Sett mot bakgrunden av stämningar och ställningstaganden inom andra jämförbara yrkes- och samhällsgrupper blir bilden än skarpare. Sverker Oredssons huvudslutsats, som bygger på ett något ensidigt urval av de fakta han själv redovisar, har såväl i pressen som i allmänna opinionen på ett olyckligt sätt kommit att prägla bilden av Lunds universitet under andra världskriget. I jämförelse med den tyskvänlighet och pronazism, som ovedersägligen förekom bland exempelvis köpmän och ingenjörer, poliser och militärer, är talet om "akademikernazismen" starkt överdriven. Den helhetsbild, som Sverker Oredssons arbete ger och som bestyrkes av undertecknads egna undersökningar, ger för mig en annan och något överraskande bild av hur en stor majoritet av studenter och lärare vid Lunds universitet – och i än högre grad inom det akademiska Sverige i sin helhet – under andra världskriget intog en klart avvisande hållning till nazismen och dess ideologi.

Jörgen Weibull

Kim Salomon, *Rebeller i takt med tiden. FNL-rörelsen och 60-talets politiska ritualer*. Tiden Athena, Falun 1996. 390 s.

Kim Salomon diskuterar sin nya bok *FNL-rörelsen* och ser den som en mycket tidstypisk företeelse i det politiska sextioåret. Ett syfte med studien är "att belysa FNL-rörelsens framväxt och utveckling, och att diskutera dess mål, metoder och inflytande". En betydelsefull ram för studien är beskrivningarna av samhällsutvecklingen under 60- och 70-talen. Salomon vidgar tolkningsramen genom att också diskutera vad som var typiskt för *tidsandan*, och sammankopplar den med den *politiska diskurs* som var rådande inom FNL-rörelsen. På ett mycket intressant och metodiskt sätt använder han sig av ett för historiker relativt ovanligt källmaterial, bilderna. Sökarljuset riktas mot de propagandistiska bilder som förekom i FNL-rörelsens tidningar. Vietnambulletinen (en utåtriktad propagandatidning) och FNL i Sverige (den interna medlemstidningen). Genom bildspråket vaskas också de politiska metaforerna fram. Den tid som just flytt beskrivs på ett mycket levande sätt i en bakgrundsteckning av samhälle och tidsanda.

Den huvudtes som Salomon efterhand driver, går ut på att påvisa de starka kopplingarna som fanns mellan vänsterrörelsen och FNL-rörelsen. Han hävdar att FNL-rörelsen huvudsakligen växte fram ur Clarté. Starkt sammankopplad med FNL-rörelsen var också KFML (kommunistiska förbundet marxism-leninisterna). Naturligtvis har han rätt i att personer som tillhörde dessa organisationer samtidigt var aktiva och ledande inom DFFG (De förenade FNL-grupperna). KFML rekryterade medlemmar genom FNL-grupperna. Det vet ju de som var med i FNL-rörelsen. Alla kunde se vilka aktivister som också sålde KFML:s tidning, Gnistan. Den politiska dominansen var troligen mer påtaglig på central nivå än i lokalgrupperna. Det finns dock en tendens hos Salomon att undervärdera det faktum att *det fanns många andra, aktiva och ledande personer inom FNL-rörelsens lokalgrupper som inte var knutna till KFML*. De kom från andra organisationer, t.ex. fackliga organisationer och SSU. Många var helt oberoende aktivister, utan

något annat ideologiskt-politiskt engagemang. Någon kartläggning av vilka som var medlemmar och hur dessa personer hade dragits in i FNL-rörelsen förekommer inte i studien, vilket är synd. En sådan undersökning skulle troligen nyansera Salomons bild av en KFML-styrd FNL-rörelse. Ett annat problem är tolkningarna av den politiska diskursen och förhållandena inom FNL-rörelsen. De blir lite för extremt, lite entydigt och ibland t.o.m. löjväckande tecknade. Salomon redogör inte närmare för hur han gått till väga för att välja ut sina exempel. Hade en annan diskurs tonat fram om han valt andra exempel? Möjliggör materialet olika tolkningar? Var finns problemen? Diskurser verkar idag kunna rekonstrueras utan några diskussioner om materialets representativitet. Diskursanalyser tycks kunna gå fria från vanlig historisk metodisk källkritisk prövning. Finns det diskrepanser mellan de uppgifter som förekommer i protokollen och "verkligheter-na"? Vanlig källkritisk analys av de använda dokumentens närhet, tendens och syfte, skulle kunna ha fungerat som en problematisering av, och också visat på de svårigheter som finns att fånga in en så pass *aktiv* rörelse som FNL-rörelsen faktiskt var. Rörelsen bestod ju framförallt av unga, aktiva och viljestarka individer. Salomons beskrivning av rörelsen verkar ibland lite överdriven. Extrema personer, händelser och åsikter dras fram. Är det ett medvetet val för att ställa saken på sin spets och på så sätt tydliggöra diskursen? Resultatet kan ha blivit att alltför många av de som var med inte riktigt känner igen sig i den här beskrivningen av "rörelsekulturen". Språket används också lite provokativt och det kan vara en risk för att innehållet i olika begrepp urvattnas. Ett meningsutbyte eller en mindre debatt blir lätt till en bärande del i en diskurs. Ett några gånger upprepat beteende blir till en ritual. Mina frågor blir. Existerande det inga motdiskurser inom rörelsen? Hann verkligen något beteende eller några aktioner i denna hyperaktiva tid att stelna, och bli till verkliga ritualer?

Salomons bild- och metaforanalyser är däremot mer trovärdiga, välgrundade och understöds också av ett bredare källmaterial. Genom *kampmetaforen*, som var central, betonades hela tiden att kamp för en rättmätig sak är helt legitim. Därför var också FNL:arnas egna kampmetoder legitima. Denna metafor förekom ofta i bilder och retorik. En annan metafor byggde på *David mot Goliat*-temat. Här handlade det specifikt om Vietnams folks prekära situation. Det gällde den lilla nationens rätt till självbestämmande mot en övermäktig supermakt. En tredje metafor som Salomon tyvärr inte nämner, är den om FNL som *Fisken i vattnet*. Befrielse-rörelsen FNL hade folkets stöd. Gerillans män och kvinnor var hemmastadda i byarna och rödde sig i djunglerna som fisken i vattnet. Det handlade om folkligt motstånd och folklig förankring, inte alls om nordvietnamesisk kommunistisk infiltration. På ett liknande sätt strävade FNL:arna i Sverige till att vinna folklig förankring. Det kunde bäst ske genom utåtriktad verksamhet på gräsrotsnivå. Dörrknackningsaktioner och bulletinförsäljning vid affärscentra och systembolag på fredagskvällar och lördagseftermiddagar ingick i standardrepertoaren. FNL-rörelsen i Sverige strävade efter att vara en *solidaritets*rörelse med folklig förankring.

I de avslutande avsnitten diskuterar Salomon slagordsmakarnas negativa inflytande och en allt mer genomträngande fundamentalism och förenkling i de politiska analyserna. Var man inte med i vietnamarbetet, var man emot. Denna utveckling kan dock inte ses frikopplad från den katastrofala situationen i Vietnam. Kunde man till slut vara någonting annat än, antingen för eller emot USA:s bombkrigföring i Vietnam. Det var åtminstone ingen svår och komplicerad fråga år 1972. Allteftersom eskaleringen av bombningarna och det helt inhumana i krigföringen i Vietnam blev uppenbar, ställdes frågorna till slut på sin spets. Är du för eller emot? Ta ställning! Visa det genom att skriva på namnlistan och/eller delta i demonstrationen för att visa din solidaritet. Såvitt jag minns, kunde precis allting annat politiskt ifrågasättas och diskuteras. Det var ju det som var så vitaliserande för samhällsdebatten i stort under 60- och 70-talen. Jag håller inte heller med Salomon i hans slutord att "Hoppet försvann i fundamentalismens irrgångar". Snarare försvann KFML-SKP, för det är väl den organisation som äsyftas, några år efter Vietnamkrigets slut. Hoppet däremot kanaliseras både in i samhället, många FNL:are

är idag verksamma i staten, i kommuner och företag, och in i nya utomparlamentariska rörelser som t.ex. kvinnorrörelsen, miljörörelsen, amnestyrörelsen och greenpeace. Några har gått in i partipolitiken, till socialdemokratien men också längre ut åt höger.

”Samtiden är ett minerat forskningsfält” skriver Salomon. Han menar att närhet i tid försvårar överblick och distans till ämnet, vilket kan innebära att historien lättare övergår till ideologi. Det är alltså en mycket svår uppgift, att med ett vetenskapligt förhållningssätt närma sig, och på ett rättvisande sätt beskriva och analysera en företeelse som man har haft ett känslomässigt engagemang till. Det gäller nog vare sig man var med, mot eller försökte hålla en kritisk distans. Otvivelaktigt är det också idag ”ett oerhört steg från det subjektiva till det objektiva” något som Goethe konstaterade redan på 1800-talet. Även om detta steg nuförtiden inte alls tas bör vi vara medvetna om subjektivitetens för- och nackdelar i vetenskapliga sammanhang.

Det kan också vara svårt att ur mångtydigheten och de motsatta bilderna dra fram generella diskurser och bilder. Hur går egentligen bilden av den centralstyrda marxist-leninistiska manipulationen av hela FNL-rörelsen ihop med sådana färgstarka personers, som t.ex. Channa Bankiers uttalanden om densamma? Hon diskuterar i en artikel i *Hjärnstorm* 1988 de motsatta influenserna i rörelsen. Där pekar hon på den något flummiga sidan både av FNL-rörelsen och i den allmänna tidsandan. För många gick engagemanget för Vietnams folk också att förena med den livsstil som t.ex. Jack Kerouac och Rolling Stones representerade. Det är ett oerhört steg från Channa Bankier till Sköld Peter Matthis. Rörelsekulturen var alltså inte entydig. Ett tydligare framdragande av det motsägelsefulla skulle gjort Salomons analys ännu intressantare. Det material han tar fram innehåller detta stoff. Vilka motsättningar fanns i själva verket inom FNL-rörelsen? Var det motsättningar som hade sin grund i både sociala och ideologiska olikheter? Motsättningar mellan det akademiska inflytandet från organisationerna i universitetsstäderna och landsortens lokalgrupper? Hur kunde dessa motsatta personligheter, livsstilar och ideologier finnas inom samma intensiva aktionsinriktade kamprörelse? Den sista frågan kan nog finna ett svar i att USA:s krigföring i Vietnam blev allt mer orättfärdig, illegitim och brutal. FNL-rörelsen drog till sig allt fler aktivister och sympatisörer. Protesterna, aktionerna, ja hela kampen upplevdes som legitim. Jämfört med det språkbruk och den diskurs som utvecklades i de amerikanska militärförbanden, på uppdrag i Vietnams djungler, ter sig slagordsmakarnas repertoar ändå balanserad och inte alls fundamentalistisk.

Kerstin Sundberg